

LIBERTAS

Nr. 44

December 2003

Grundloven

Tilblivelsen af grundlovens frihedsrettigheder

Henrik Gade Jensen

Frihed, magtdeling og demokrati: Forslag til principper og elementer i en ny dansk grundlov

Peter Kurrild-Klitgaard

Kan en grundlov overhovedet sikre individuelle rettigheder?

Otto Brøns-Petersen

När människan blev människa

John-Henri Holmberg

Den synlige hånd

Nikolaj Gammeltoft

Indhold

Tilblivelsen af grundlovens frihedsrettigheder ..... 3 <i>Henrik Gade Jensen</i>	Når människan blev människa ..... 19 <i>John-Henri Holmberg</i>
Frihed, magtdeling og demokrati: Forslag til principper og elementer i en ny dansk grundlov ..... 8 <i>Peter Kurrild-Klitgaard</i>	Den synlige hånd ..... 24 <i>Nikolaj Gammeltoft</i>
Kan en grundlov overhovedet sikre individuelle rettigheder? ..... 13 <i>Otto Brøns-Petersen</i>	

Tidsskriftet Libertas

ISSN 0903-9341. © Libertas

Tidsskriftet *Libertas*, som udgives af selskabet Libertas, er et uafhængigt tidsskrift til fremme af studiet af fri markedsøkonomi og personlig frihed.

Tidsskriftet *Libertas* udkommer fire gange årligt og postomdeles til abonnenterne. Tidsskriftet er indekseret i Dansk Artikelindeks.

Offentliggjort materiale – signeret eller usigneret – udtrykker ikke nødvendigvis redaktionens, udgiverens eller medlemmernes holdninger. For indholdet hæfter alene forfatterne og redaktionen.

Ansvarshavende redaktør

Nikolaj Gammeltoft
Gammel Kongevej 94A, 2.tv.
1850 Frederiksberg C
Tlf./e-mail: 2347 7707 - gammeltoft@libertas.dk

Redaktion

Christopher Arzrouni, Christian Bergquist, Jacob Wimpffen Bræstrup, Morten Carmel, Lars Christensen, Per Henrik Hansen, Nicolai Heering, Pernille Johansson, Mikkel Kroglund, Peter Kurrild-Klitgaard, Stig Nørgaard, Jonathan Szpirt og Anders Wivel.

Indlæg

Redaktionen modtager gerne indlæg af enhver art – f.eks. artikler, bog- og filmmeldelser, noveller, essays og illustrationer (fotos, tegninger, diagrammer o.l.) – men påtager sig intet ansvar for materiale, der tilsendes uopfordret.

Indlæg sendes til redaktionen på tidsskrift@libertas.dk. Skrivevejledning fremsendes ved henvendelse.

Årsabonnement

Personligt (fire numre) ..... kr. 190,00
Institutioner (fire numre) ..... kr. 350,00

Tillæg for levering udenfor Danmark og Færøerne

Grønland ..... kr. 50,00
Øvrige Norden ..... kr. 40,00
Øvrige Europa ..... kr. 50,00
Øvrige udland ..... kr. 80,00

Adresseændringer

Adresseændringer bedes meddelt selskabets forretningsfører. Udebliver Libertas, kan erstatningseksemplar rekvireres hos postvæsenet.

Layout

www.swush.com

Selskabet Libertas

Libertas er en uafhængig og ikke-partipolitisk gruppe, som har til formål at fremme et åbent samfund baseret på den frie tanke og den frie markedsøkonomi.

Forretningsfører (abonnement, administration og regnskab)

Christian Bergquist
Østbanegade 105, 4.th.
2100 København Ø,
Tlf./e-mail: 3555 3726 - cbe@libertas.dk

Sekretær (arrangementer og aktiviteter)

Pernille Johansson
Tonemestervej 2, 2.mf.
2400 København NV
Tlf./e-mail: 3584 1894 - info@libertas.dk

Præsidium

Bo Andersen, Christopher Arzrouni, Rasmus Bartholdy, Otto Brøns-Petersen, Jacob Wimpffen Bræstrup, Henrik Carmel, Morten Carmel, Lars Christensen, Villy Dall, Flemming Friese-Jensen, Nikolaj Gammeltoft, Hans Christian Hansen, Jens Frederik Hansen, Nicolai Heering, Morten Holm, Gunnar Jacobsen, Henrik Gade Jensen, Palle Steen Jensen, Tage Sværke Jessen, Pernille Johansson, Martin Jul, David B. Karsbøl, Peter Kurrild-Klitgaard, Mikkel Kroglund, Ole Kvist, Kristian Kyndi Laursen, Mikael Bonde Nielsen, Rasmus Dalsgaard Nielsen, Mike Polczynski, Casper Thorsted Sørensen, Dan Terkildsen, Anders Wivel, Sune Wæsel og Finn Ziegler.

Hjemmeside og nyhedsbrev

www.libertas.dk

Kontakt

libertas@libertas.dk

Tilblivelsen af Grundlovens frihedsrettigheder

I dette nummer af *Libertas* bringes tre indlæg om Grundloven. To af indlæggene stammer fra konferencen om Grundlovens frihedsrettigheder, som Selskabet Libertas holdt i foråret 2003 i anledningen af 50-års jubilæet for den danske Grundlov af 5. juni 1953, mens det tredje indlæg er et bidrag til Folketingets priskonkurrence om forslag til en ny grundlov. Henrik Gade Jensens konferenceindlæg indleder temaet med en analyse af den historiske udvikling af frihedsrettighederne i Danmark, samt væksten i statsmagten efter Grundlovens indførelse i 1849.

Af Henrik Gade Jensen

Traditionelt består et demokrati af to dele: folkets selvbestemmelse eller folkesuverænitæt og så individuelle rettigheder. At der ikke behøver at være overensstemmelse mellem disse to dele af demokratiet er velkendt. Flertallets ret til at styre kan ofte komme i modstrid med den enkeltes ret til at være sig selv. Kort sagt indeholder demokratiet en spænding eller en afvejning mellem flertallets ret og individets frihed.

Når vi ser på tilblivelsen af den danske Grundlov i 1849, er det karakteristisk, at det var afsnittet om Rigsdagens sammensætning, der blev mest heftigt diskuteret på den grundlovgivende rigsforsamling. Desuden blev den almindelige valgret genstand for ihærdig diskussion i offentligheden. Mange frygtede det værste ved en udstrakt valgret.

Derimod var der dengang forbavsende lidt diskussion af Grundlovens såkaldte frihedsrettigheder, det nuværende kapitel 8. Der var stort set konsensus om deres optagelse i Grundloven, og kun mindre divergenser om formuleringerne.

Det skyldes også, at Grundloven med hensyn til frihedsrettigheder i vid udstrækning legaliserede en udvikling, der var i fuld gang under enevælden op gennem 1800-tallet og som ingen anså for mulig eller ønskværdig at rulle tilbage.

Professor Poul Andersen skriver i sin *Dansk Statsforfatningsret* fra 1954: "Det er næppe sandsynligt, at den politiske og folkelige udvikling ville have formet sig stort anderledes, end tilfældet blev, hvis bestemmelserne om frihedsrettighederne ikke var blevet optaget i Grundloven af 1849." En hårrejsende formulering, hvis man tror på myten om, at store fremskridt gennem historien sker ved formulering af nye rettigheder.

Der var stort set borgerlig frihed under Frederik VI's og Christian VIII's enevælde i første halvdel af 1800-tallet.¹ Hvad der litterært og kulturelt kaldes Danmarks Guldalder led ikke under et tyngende diktatur, som kan bringe associationer frem til det 20. århundredes autoritære eller

totalitære regimer. H.C. Andersen, Adam Oehlenschläger, Henrik Steffens, brødrene Ørsted, Søren Kierkegaard, BS Ingemann – de følte ganske givet ikke, at deres frihed var indskrænket, fordi friheden ikke var formuleret i en bastant rettighedserklæring.

Vel blev der udøvet censur. N.F.S. Grundtvig blev underlagt censur i 1825, så alt hvad han derefter ville publicere først måtte til gennemsyn og godkendelse – imprimatur – hos politimyndigheden. Anders Sandøe Ørsted fik forbud mod at publicere og kendt er Frederik VI's edikt: Vi alene vide, hvad der gavner land og rige.

Vel var der ikke religionsfrihed før 1849 og baptistbørn blev tvangsdøbt, men der kunne søges om religionsfrihed, ikke som en ret, men som et privilegium, som bl.a. jøder og katolikker nød godt af.

Når det gælder frihedsrettighederne, repræsenterer årstallet 1849 og Grundlovens højtidelige vedtagelse snarere en formalisering af en igangværende proces end et brud og en omvæltning – selv om megen historieskrivning og især grundlovsfædrene gjorde et stort nummer ud af at modstille den absolutistiske og undertrykkende enevælde overfor friheden og folkestyret. Men så simpelt er det ikke, og udviklingen har også en vrangside, som jeg vil belyse.

Men først skal vi se på Grundlovens frihedsrettigheder.

Grundlovens frihedsrettigheder findes først og fremmest i Grundlovens kapitel 8. Det er den personlige friheds ukrænkelighed, boligens ukrænkelighed, ejendomsrettens ukrænkelighed, næringsfriheden, trykkefriheden og forsamlingsfriheden. Dertil kommer religionsfriheden, som findes i kapitel 7.

Grundlovens frihedsrettigheder er typiske negative rettigheder. De forpligter andre, først og fremmest staten, til ikke at blande sig i den enkeltes frihedssfære.

Der er også positive rettigheder i Grundloven, f.eks. § 75 (forsørgelsesretten og retten til arbejde) og § 81 (værne-

pligten). Jeg vender tilbage til debatten omkring disse to, hvor bl.a. Grundtvig kæmpede bravt for at undgå begge.

Grundlovens frihedsrettigheders negative karakter fremgår tydeligt af religionsfriheden. Den giver frihed til at "forene sig i samfund for at dyrke Gud på den måde, der stemmer med deres overbevisning" (§67) og ret til ikke at bidrage til andres gudsdyrkelse (§68) og ret til ikke at blive diskrimineret på grund af tro (§70) – alt sammen negative rettigheder. Men religionsfriheden giver ikke ret til at stille alle lige, altså religionslighed. Ret til lighed er et positivt krav til andre, som kræver aktiv handlen fra andre. Ret til frihed er en individuel ret, som andre opfylder ved passivitet.

Det er ofte i den juridiske litteratur påpeget, at rettighedernes formulering i Grundloven ikke er særlig stærk. Ytringsfriheden er "dog under ansvar for domstolene." Foreningsfriheden begrænses straks i stk. 2. Forsamlingsfriheden "kan forbydes, når der [...] kan befrygtes fare for den offentlige fred." Ejendomsretten er ukrænkelig, men hvis blot almenvellet kræver det, skal ejendommen afstås. Og religiøse samfund må ikke "stride mod sædeligheden eller den offentlige orden." Alt sammen modificerende formuleringer, der tjener til at relativisere den først erklærede frihedsret.

Man kan også sammenligne med udenlandske rettigheds-erklæringer, der har langt mere kategoriske formuleringer. Men som med al jura er formuleringerne mindre vigtige i forhold til deres efterlevelse. Hvad hjælper de fineste rettigheder, hvis andre ikke anerkender dem? Vi kan aldrig ofte nok minde om meningsløsheden ved at vedtage rettigheder, hvis disse ikke udgår fra en respekteret retstradition. Jeg skal blot nævne Joseph Stalins forfatning fra 1936 som illustration. Den var ikke det papir værd, den var trykt på.

Derfor er det positive ved den relativt brede konsensus om frihedsrettighederne ved Grundlovens tilblivelse i 1849 udtryk for, at der i høj grad var tale om rettigheder, der faktisk blev taget alvorligt. 1849 er ikke udtryk for en revolution eller omvæltning, men et led i en kontinuerlig udvikling.

Truslen mod frihedsrettighederne kom ikke fra den udlevede enevælde og dens stadig levende politikere (selvom Anders Sandøe Ørsted så sent som i 1854 jo faktisk oktrojerede en ny forfatning igennem). Truslen mod frihedsrettighederne, og især ideen bag dem, kom fra det andet ben på demokratiet: folkesuveræniteten.

Da statsmagten blev administreret af en enevældsmonark, der som oftest ikke kunne overkomme og heller ikke ønskede at bedrive særlig meget politik, forblev statens foretagelse på et begrænset niveau. Og skatterne tilsvarende moderate. Men når statsmagten overtages af det til enhver tid regerende flertal, begynder en dynamik, hvis foreløbige endemål vi står ved i dag.

Lad mig illustrere det ud fra en skarpsindig jagttager til begivenhederne før og efter året 1849, og som må have kendt den nyeste public choice-litteratur. Søren Kierkegaard

hyldede enevælden og omtalte overgangen til demokrati med Grundloven som en katastrofe. Hvorfor? Ja, ikke fordi han gik ind for undertrykkelse af individets frihed. Tværtimod (bortset fra at han fandt tvangsdåb acceptabelt – i modsætning til broderen, P.C. Kierkegaard).

Kierkegaard frygtede den ufrihed, der ville resultere af afstemningsdemokratiet: "Demokratiet, den mest tyranniske regeringsform, forpligter enhver til positiv deltagelse... Er det tyranni, at én vil regere og så lade alle os andre være frie? Nej, men det er tyranni, at alle vil regere og oven i købet forpligte enhver til at deltage i regeringen."

"Af alle tyrannier er en folkeregering den kvalfuldeste... En tyran er dog kun én, man kan altså, hvis det så synes en, indrette sig på at undgå ham, leve fjernt fra ham osv. Men hvor skal jeg i en folkeregering undflye tyrannen? Ethvert menneske er jo i en vis forstand tyrannen, det er blot han skaffer et opløb: en majoritet."

"En tyran som enkelt menneske er da så ophøjet, en så fjern at man for ham kan få lov til at leve privat som man vil. Det kan i evighed ikke falde en kejser ind at bryde sig om mig, hvordan jeg lever, hvad tid jeg står op, hvad jeg læser osv. Ordentligvis ved han slet ikke af, at jeg er til. Men i en folkeregering er jo "ligemanden" det herskende. Ham beskæftiger sligt, om mit skæg er som hans, om jeg tager i Dyrehaven på samme tider som han, om jeg er ganske som han og de andre. Og hvis ikke, ja da er det en forbrydelse, en statsforbrydelse."

Kierkegaard frygtede "Ballotation som afgørelsesmiddel".² Han frygtede dets nivellerende tendens, hvor den enkelte og den enkeltes frihed blev ignoreret af flertalsmajestæten.

Mange tænkere fra demokratiets spæde dage besad et forbavsende klarsyn på denne styreformens vrangside. Der er mange ligheder i samfundskritikken mellem Kierkegaard og f.eks. Alexis de Tocqueville, Max Stirner m.fl. Da demokratiet senere, og især i det 20. århundrede, blev sakrosankt, er det svært at se med samme nøgternhed som på overgangen fra enevælde til demokrati.

Søren Kierkegaard tager også afstand fra idéen om, at staten er andet end en slags *calculus of consent*: "At det, kristeligt, skulle være således som det af Hegel blev doceret, at staten var af moralsk betydning, at kun den sande dyd kan vise sig i staten, at statens mål er menneskets forædling osv. er naturligvis galimathias... Staten er den menneskelige egoisme i sine store dimensioner, ret hensigtsmæssigt og sindrigt sat således sammen, at de enkeltes egoismer krydser korrigerende hinanden. For så vidt staten vistnok er et værn mod egoismen – ved hjælp af at udvise en højere egoisme der magter alle de enkelte egoismer... Og videre rækker staten ikke; så at forbedres ved hjælp af at leve i en stat er ligeså tvivlsomt som at forbedres i forbedringshuset. I staten bliver man måske meget, meget klogere på sin egoisme, på sin velforståede egoisme..."

Også Grundtvig var meget betænksom ved flertalsstyret af frygt for, hvad der kunne ske med den individuelle frihed. Grundtvig anså i lang tid friheden for stærkere befæstet under en ikke-politisk styreform som enevælden, men overgav sig dog til sidst. ”Kongehånd og folkestemme, begge stærke, begge fri” lød hans motto. Oversat til nudansk: et frit civilsamfund og en upolitiseret stat.

Dog kunne Grundtvig slet ikke acceptere selv de spinkle elementer af positive rettigheder, som kom ind i Grundloven i 1849, nemlig det offentlige forsørgelsespligt og værnepligten. Begge ønskede han afløst af ren frivillighed. Grundtvig betonedede i stedet en mere radikal erhvervs- eller næringsfrihed, så det sikredes enhver mulighed for at forsørge sig selv.

På en lang række områder kan det være interessant at se på, hvilken måde Grundlovens frihedsrettigheder ikke forhindrede en udvikling, der betød frihedens indskrænkning. Staten usurperede i praksis civilsamfundet. Det skyldes, at vi med Grundloven for første gang fik hvad der kunne kaldes den politiske stat. Dvs. en stat der gennem statsapparatet, lovgivningen, kan og ser det som sin opgave at styre samfundet.

Dette på samme tid demokratiske og politiske statsbegreb er nyt i forhold til enevælden, der i langt højere grad var et paternalisk, personligt eneherskerregime. Staten var mere udtryk for kongens person end for en kollektiv, folkelig vilje. Derfor betyder Grundloven og 1849 også begyndelsen på den moderne samfundsherser.

Ingen har udtrykt det bedre end Johannes Hohlenberg i bogen *Mellem Enevælde og Diktatur* fra 1932. Hohlenberg bejaer selvfølgelig den udvikling, som siden renæssancen og reformationen langsomt førte til ”en følelse af den enkeltes selvstændighed, som man ikke før havde kendt”. Og som viste sig i kravet om frihed. ”Men” - skriver Hohlenberg så – ”modet eller erkendelsen svigtede på det afgørende punkt. Da man havde gjort sig fri for den enevældige konge og søgte efter noget at sætte i hans sted, vovede man ikke at tage skridtet fuldt ud, men greb den idé som lå i luften. I stedet for kongen satte man folket, i stedet for kongens vilje trådte folkets vilje. Folkesuveræniteten tog den virkelige suveræns plads.”

Og så overvejer Hohlenberg om grundlovsfædrene var klar over, at de blot erstattede en suveræniteten med en anden, og at forandringen kun var af formel art. Forskellen var ifølge Hohlenberg ikke stor:

”Nu som før var staten den absolutte suveræn på alle områder og beherskede ikke bare det politiske liv, men også det økonomiske liv og åndslivet. Hele det gamle embeds- og administrationsapparat, som enevælden havde udformet, vedblev at bestå.” Og Hohlenberg ser en farlig udvikling i det nyudviklede statsbegreb. Hvor det før var bundet til kongens person og dermed var forankret på jorden, bliver det med Grundloven ”knyttet til en fiktion og svævede op

til overjordiske højder og mistede alle bestemte grænser. Staten blev et overjordisk væsen, et mål i sig selv, som menneskene var værgeløst prisgivet. Dens magt steg over alle grænser.”

Mens den enevældige monark i sin magtudøvelse, ifølge Hohlenberg, der næppe var upåvirket af Kierkegaard som han har skrevet to bøger og et skuespil om, var bundet af mange hensyn og af den menneskelige naturs manglende evne til at kunne omfatte alt, gives der mod den demokratiske stat ingen beskyttelse. ”Mod den demokratiske stat gives der ingen beskyttelse, mod den er den enkelte fuldkommen værgeløs, fordi den teoretisk handler i hans eget, ’folkets’, navn.” (Hohlenberg 1932).

Og fiktionen i denne forestilling består i, at det naturligvis aldrig er folket, der regerer, men altid repræsentanter for folket, en lille elite, som handler på folkets vegne. Lad mig illustrere dette på forskellig vis.

Geografisk betød Grundloven samtidig en centralisering af Danmark. Den nationalliberale elite var alle københavnere, og intet stod dem fjernere end at uddelere magten fra staten. Før vi fik Grundloven, havde vi ellers de rådgivende stænderforsamlinger (fire for helstaten), som lagde op til en mere regional eller føderal opdeling af Danmark.

Anton Frederik Tscherning, som var medlem af den grundlovgivende rigsforsamling og medlem af Folketinget for Bondevennerne, foreslog i 1850'erne at omdanne Danmark til en føderal stat efter især schweizisk mønster, en ”samstat” kaldte han det. Hovedstaden skulle flyttes til Als, og så skulle østifterne (altså Sjælland og Fyn), Jylland, Slesvig, Holsten og Island have hver sin folkevalgte forsamling. Centralregeringen på Als skulle kun tage sig af udenrigspolitik, forsvar og møntfod.

På mange måder tror jeg, at Danmark i dag havde været heldigere stillet, hvis Grundloven havde lagt op til en mere føderal og decentral ordning. I stedet fik vi den nuværende § 82: ”Kommunernes ret til under statens tilsyn selvstændigt at styre deres anliggender ordnes ved lov.” Værsgo. Så er der ingen forfatningsgaranteret frihed til niveauerne under statsmagten.

Vi fik også i 1849 ligheden for loven. Men er borgernes ligestilling overfor loven ikke et grundlæggende liberalt princip? Jo, men også et princip med dynamik i. For lighed for loven betød i praksis en omfattende reduktion af mere bløde og frie jurisdiktionsformer. I det stændersamfund, som blev opløst med Grundloven, var der knyttet forskellige rettigheder og pligter afhængigt af standen. For så vidt ekstremt antidemokratisk. Grundloven ensretter eller integrerer retsordenen.

Universitetet havde f.eks. sin egen jurisdiktion. Før Grundloven besad universitetet sit eget retsvæsen. Ansatte og studenter kunne ikke retsforfølges af domstole eller anholdes af vægtere. Professorer skulle ikke svare skat. Til gengæld

kunne universitetet afstraffe studenterne og om fornødent frihedsberøve dem i de fængselsceller, som stadig findes under Københavns Universitets hovedbygning.

Når en økonomisk vismand i dag gør opmærksom på det vanskelige ved at have statslige universiteter med gratis uddannelser i en globaliseret tidsalder, kunne man spørge, om ikke det havde været bedre med stærkere og mere autonome institutioner i samfundet.

Så sent som i 1960'erne var universitets selvstyre en hellig ko. Det var utænkeligt, at undervisningsministeren ville blande sig i universitetets indre anliggender. I dag reguleres universitetet fra Forskningsministeriet og betragtes som et helt naturligt "ressortområde" på linie med politi og forsvar. Handelshøjskolen blev bygget af erhvervslivet for at uddanne unge handelsmænd, men er i dag en statslig institution under Forskningsministeriet.

Det er gået Folkekirken på samme måde som universiteterne. De første ca. 70 år efter Grundloven var der så godt som ingen økonomisk forbindelse mellem kirke og stat i Danmark. Præsternes lønninger blev afholdt af præstegårdsjorderne. Efter Første Verdenskrig ændredes billedet. Staten overtog jorderne mod at aflønne præsterne, og i dag er Folkekirken i økonomisk forstand fuldstændig underlagt staten.

Stort set alle andre landes kirker er – uanset teologi – selvejende. Lad mig minde om, at langt hovedparten af de københavnske kirker er bygget af frivillige midler. På ca. 50 år byggede Det Københavnske Kirkefond, som var en privat organisation, de ret statelige københavnske kirkebygninger, som præger gadebilledet i dag. Private indsamlinger rundt i landet kunne finansiere sådanne byggerier, og i visse tilfælde også driften. I dag lyder det som helt fremmed tale.

Det er gået på samme måde med socialpolitikken, som i dag er politisk underlagt sit eget ministerium. Op gennem 1800-tallet udvikledes i den vestlige verden store private organisationer til at afhjælpe nød. Den såkaldte filantropi – humanistisk eller religiøst motiveret hjælpsomhed –

blomstrede, også i Danmark. Da staten i stigende omfang forstod sig som en velfærdsstat begyndende med den socialdemokratiske politiker K.K. Steinckes socialreform i 1933, blev filantropien mere og mere skubbet til side. Den mest ekstreme udvikling skete i årene omkring bistandslovens vedtagelse i 1976, hvor frivillige organisationer til afhjælpning af dårligdomme blev set som et problem, der kun symptombehandlede uden at løse problemerne. "I Danmark er filantropi nu overvejende et historisk begreb" står der at læse i *Den Store Danske Encyclopædi*.³

Selv et kerneområde for staten som forsvar af landets selvstændighed blev helt op til 1937 støttet af private foreninger, såkaldt frivillige korps. Forskellige skyttekorps, mest kendt er vel Akademisk Skyttekorps, måtte nedlægge deres virksomhed, og det blev nu en ren statslig opgave at for-

svare land og rige. Som Hærloven i 1937 forkyndte: "Private sammenslutninger af personer, der organiseres, uddannes eller udrustes til militær virksomhed, må ikke bestå."

I dag er det populært blandt historikere at bedrive såkaldt kontrafaktisk historieskrivning. Det består i overvejelser over, hvad nu hvis det ikke var sket. Hvordan kunne den historiske udvikling være forløbet anderledes? Mens der er skrevet mange værker om velfærdsstatens udvikling, kunne det være tilsvarende interessant at sætte fokus på "taberne", nemlig dem der havde andre visioner for Danmark. Udviklingen er ikke determineret, og måske kunne vi i Danmark i dag have haft et andet forhold mellem det private og det offentlige, hvis der var vist politisk og folkeligt mod tidligere.⁴

Lad mig nævne et interessant og overset moment i frihedsudviklingen i Danmark. I 1870 dannedes partiet Det forenede Venstre som samlebevægelse for de forskellige Venstregrupperinger – nationale, grundtvigianere, bondeførere – som havde til fælles at have kæmpet hårdt for Grundlovens frihedsrettigheder. Men i årene derefter opstod en ret bitter strid indenfor bevægelsen. En fløj mente, at kampen var vundet med Grundloven og at Venstre-bevægelsen ikke skulle søge politisk gennemslag, men forblive hovedsagelig en folkelig bevægelse, altså et slags civilsamfund. Kampen var vundet med erhvervelsen af en lang række friheder: religionsfrihed, skolefrihed, forsamlingsfrihed og borgerlig virksomheds frigørelse. Nu gjaldt det for denne fløj mere om at bruge denne frihed, give den et personligt indhold, frem for at erobre statsmagten.

Den anden fløj ønskede at videreføre kampen for friheden til en kamp for parlamentarisme, altså så folkeflertallet i Rigsdagen også kom til at udøve den politiske magt. Det var den egentlige politiske fløj.

Efter Grundtvigs død i 1872 kom det til en heftig debat. Man var uenig om, hvad frihed betød. I et opråb i 1874 skrev 39 fremtrædende grundtvigianere, at de ville "påpege den falske opfattelse af friheden, som efter vor mening begge de kæmpende partier har skaffet indgang iblandt os, og som truer friheden selv med undergang." Og videre: "Den virkelige frigørelse kan ikke skaffes til veje ved lovgivningsmagten, der kun formår at løse de ydre bånd." I opråbet advarede de mod at hige efter magten blot for dens egen skyld og så sætte flertalsviljen som den øverste lov, uden hensyn til hvad der er ret og billigt. Det gjaldt for dem om at bruge friheden til at udvikle frie, borgerlige institutioner: fri- og højskoler, valgmenigheder, andelsbevægelse osv.⁵

Advarslen fik ikke stor effekt. Det blev det politiske Venstre, der vandt og de næste 30 år i dansk politik blev en meget bitter strid mellem folketingsflertallet, som i lang tid udgik fra Venstre, og så et Højre, som numerisk var begrænset, men i kraft af kongens udnævnelsesret kunne danne regering helt frem til 1901. Set i bakspejlet er det værd at minde om, at udviklingen måske kunne være gået anderledes. Der

var i hvert fald advarende røster mod det ublu flertalsprincip og den altomfattende stat.

Noter

1. Harald Jørgensens skriver i sin disputats *Trykkefrihedsspørgsmålet i Danmark 1799-1848* (1944), "at der i den paagældende Periode herskede en efter Datidens Forhold temmelig udstrakt Trykkefrihed." Der var ingen højtidelig ret til at ytre sig frit og lade sine tanker trykke, og især Frederik VI's sidste år bestod i fejder og konflikter mellem en gryende liberal bevægelse og en ikke-reformvenlig monark. I enevældens sidste år under Christian VIII var ytringsfriheden reelt tilstede og magtforholdet tippet til fordel for "den offentlige mening". Af Christian VIII, der havde givet Norge friheden i 1815, forventedes det, at han ville være mere liberal end forgængeren. Christian VIII forsøgte offensivt at påvirke opinionen i antiliberal retning (kendt er kongens forsøg på at hyre Søren Kierkegaard til at skrive mere mod de liberale), men slaget var for længst tabt. På trods af manglende konstitutionel beskyttelse (menneskerettigheder) var der i enevældens sidste tiår tale om reel frihed. "Hvor kampen om den offentlige mening fortrinsvis stod, nemlig i pressen, var enevælden allerede omkring Christian VIII's tronbestigelse blevet tvunget til faktisk abdikation... Her herskede de liberale nu skånselsløst, mens regeringen som kampens taber med modforholdsregler og tvangsforanstaltninger, muliggjorde at det fortsatte hold på administrationsapparatet, søgte at vende nederlaget til sejr." (Se Poul Jensens *Presse, penge og politik 1839-1848*).
2. I sin dagbog skrev Kierkegaard i 1851 en satire i form af en "Haandbog for Balloterende", som er ren public choice-teori: "Under denne Titel kunde man skrive en Satire over det hele Uvæsen. Der ligger yderst interessante og vigtige Problemer i Henseende til at vise Grænsen for Ballotation, hvor Brugen af Ballotation er Nonsens... det at Menneskeheden nu ene vedkjender sig Ballotationen som Afgjørelses-Middel, viser hvor dybt Slægten er sjunken."
3. Se f.eks. filantropen Alfred Th. Jørgensens forfatter-skab, bl.a. *Filantropiens førere og former i det nittende århundrede* (1921). Inden for forskningen synes der at være stigende interesse for at studere den private eller ikke-statslige måde at drive hjælpearbejde på (se samleværket *Filantropi, selvhjælp og interesseorganisering. Frivillige organisationer i dansk socialpolitik 1849-1990erne* (Bundesen et al. 2001).
4. Forfatteren Jakob Knudsen havde en række politiske overvejelser i begyndelsen af århundredet, som er værd at friske op. Jakob Knudsen mente, at Grundtvigs vision om et gyldenår for Danmark bestod i et samfund, hvor staten ikke ydede socialhjælp eller tvungen omfordeling, men hvor frivilligheden og det folkelige var stærkt nok til at yde den fornødne solidaritet. Grundtvig mente aldrig,

at idealet om at "få har for meget og færre for lidt" skulle implementeres gennem lovgivning. Tværtimod tog han kraftigt afstand fra forsørgelsesretten i Grundloven: "Kærlighed alt sit udretter, som nødvendigt, men dog frit, flytter frit, hvad loven sætter, skellet mellem mit og dit" lyder det i sangen *Kærlighed til Fædrelandet* (se Jensen 1993).

5. Se Jørgen Niensens *Fra Halvfjerdserne* (1928) og Marius Rasmussens *Grundtvigianerne og Talmajestæten* (1918). Dem, der ikke ønskede at politisere, men ville fastholde friheden som civilsamfundets autonomi og friheden fra politik, blev kaldt gammelgrundtvigianere i modsætning til nygrundtvigianerne, se Anders Pontoppidan Thyssen *Den nygrundtvigske Bevægelse 1870-1887* (1957). Frem til i dag har det været diskuteret, hvad Grundtvig selv mente. Jeg finder det indlysende, at Grundtvig ikke opfattede folkefrihed som flertal i Folketinget, men som et frit civil- og erhvervssamfund.

Referencer

Andersen, Poul: *Dansk statsforfatningsret*, København: Gyldendal, 1954.

Bundesen, Peter, Lars Skov Henriksen og Anja Jørgensen: *Filantropi, selvhjælp og interesseorganisering. Frivillige organisationer i dansk socialpolitik 1849-1990erne*, Odense: Odense Universitetsforlag, 2001.

Hohlenberg, Johannes: *Mellem Enevælde og Diktatur*, København, 1932.

Jensen, Henrik Gade: "Operation Gyldenår" *Højskolebladet*, nr. 8, 1993.

Jensen, Poul: *Presse, penge og politik 1839-1848*.

Jørgensen, Alfred Th.: *Filantropiens førere og former i det nittende århundrede*, 1921.

Jørgensen, Harald: *Trykkefrihedsspørgsmålet i Danmark 1799-1848*, 1944.

Kierkegaard, Søren: *Samlede værker*, København, 1964.

Nielsen, Jørgen: *Fra Halvfjerdserne*, 1928.

Rasmussen, Marius: *Grundtvigianerne og Talmajestæten*, 1918.

Thyssen, Anders Pontoppidan: *Den nygrundtvigske Bevægelse 1870-1887*, 1957.

Frihed, magtdeling og demokrati: Forslag til principper og elementer i en ny dansk grundlov

Peter Kurrild-Klitgaard introducerer i denne artikel det forslag til en ny grundlov, som han i samarbejde med Thomas Bernt Henriksen, Morten Holm og Edith Thingstrup, indsendte i foråret 2003 til priskonkurrencen om idéer til en ny grundlov. Forslaget er baseret på den liberal-demokratiske tradition, som også dannede grundlag for skabelsen af den britiske *Bill of Rights* og USAs forfatningssystem og den franske menneske- og borgerretserklæring

Af Peter Kurrild-Klitgaard

Introduktion

Folketinget organiserede i forbindelse med Grundlovens 150-års jubilæum i 1999 en række aktiviteter, og udskrev bl.a. i oktober 2002 en priskonkurrence om idéer til en ny grundlov. Forslag skulle indsendes senest 1. marts, 2003, og de tre bedste forslag ville blive kåret ved en grundlovs-konference på Christiansborg 2. juni, 2003, dvs. omtrent på 50-årsdagen for 1953 Grundloven.

Der indkom i den forbindelse 123 forslag,¹ og jeg indsendte et forslag med samme titel som denne artikel (forslag #113). Forslaget var skrevet af undertegnede, med Thomas Bernt Henriksen, Morten Holm og Edith Thingstrup som medforslagsstillere og delvist baseret i et internt debato-plæg, som jeg for nogle år siden havde udarbejdet sammen med Christopher Arzrouni og Mikael Bonde Nielsen.

Forslaget blev ikke skrevet for at vinde, men heller ikke som et rent paradeforslag. Det var helt klart intentionen – som det vil fremgå – at formulere et forslag, der kunne markere grundlovstanker i et utvetydigt liberalt perspektiv, og dermed ville gå i den stik modsatte retning af stort set alle andre luftede forslag, og således gøre sit til, at debatten om en evt. fremtidig grundlovsændring ikke kun vil blive et valg mellem status quo eller en langt mere socialistisk forfatning. Men omvendt så skulle det også være et forslag, som havde blot en minimal realistisk mulighed for at blive blandt de tre vindere og for at påvirke debatten. Der var således mange andre, mere vidtgående, mere opfindsomme forslag man kunne have fundet på, men som af den ene eller den anden grund ikke kom med.

Forslaget vandt ikke, om end rygter vil vide, at det var med lige til slutstregen og bl.a. nåede med i den pulje på 11 forslag, der blev indstillet til grundlovsdebattens forretningsudvalg. Udover Folketingets formand og fhv. MF Kim Behnke var det mest borgerligt-liberale medlem af forretningsudvalget formodentlig Niels Helveg Petersen, mens

resten mestendels bestod af personer som f.eks. Svend Auken, Drude Dahlerup, Knud Heinesen m.fl.

Men i stedet for at vælge rent efter originalitet, eller efter en tilstræbt politisk vægtning, valgte man en politisk ukontroversiel løsning, nemlig at stræbe efter at præmiere det folkelige engagement i grundlovsdebatten. Således gik 1. præmien til en gruppe studerende fra Aarhus Universitet, 2. præmien til en 2.g. klasse fra Skive Gymnasium og 3. præmien til 7.b fra Vemmelev Skole.² Omvendt ville forslaget næppe heller have kunnet vinde en politisk popularitetskonkurrence med de tre vinderforslag. Det vindende forslag indeholdt flere interessante tanker, også enkelte der må tiltale liberale, men som helhed var de tre vinderforslag præget af de stik modsatte intentioner af nedenstående forslag. Sågar i det 1. præmie vindende forslag var der således konkret forslag om, at alle, som har "et særligt behov" (hvorledes det end måtte defineres), har krav på at få det opfyldt af det offentlige! De to skoleklassers forslag ville tillige forbyde bioteknologiske og medicinske tiltag, der kan stride imod "menneskers ligeværdighed", påbyde statsgaranteret opfyldelse af en vis levestandard, børns behov, krav på arbejde, værnepligt for begge køn, osv., osv. Andre tanker indbefattede, at Folketinget alene skal kunne ændre grundloven, kun tre-årige valgperioder, osv., osv.

I det følgende er gengivet teksten til forslaget, som det blev indsendt. Det skal bemærkes, at man i konkurrencen skulle forholde sig til visse spørgsmål, og at der var en omfangsmæssig begrænsning på fem sider. Det gjorde, at visse kompromisser måtte indgås, og andre punkter kunne under andre omstændigheder have markeret liberale principper endnu tydeligere. Men forhåbentlig kan denne offentliggørelse af idéerne tjene til at få flere borgerligt-liberale engageret i denne debat, hvis – eller når – den kommer for alvor.

Værdier og principper

I de senere år er fra flere sider foreslået en revision af den danske grundlov, ikke mindst foranlediget af Grundlovens 150 års jubilæum i 1999. Begrundelserne spænder lige fra påstanden om, at en grundlov skal "følge med tiden" – og dermed være et spejl af det bestående samfund – til ønsket om, at en grundlov tværtimod bør være et redskab til at omforme samfundet radikalt.

Vi mener, at begge påstande er forkerte. En grundlov skal gå *mod* strømmen i tider, hvor individets rettigheder er truet; den skal være borgernes sidste skanse i tilfælde af myndighedernes magtmisbrug. Hvis grundloven var i "pagt med tiden", ville borgernes retsbeskyttelse være afhængig af modeluner. Hele idéen med en grundlov er netop, at den ikke skal være let at ændre og ikke skal ændres vilkårligt, når det passer de for tiden herskende politiske flertal.

Grundloven skal derfor være neutral med hensyn til borgerne formål og ønsker. Den skal, med et gammelt mundheld, "gøres efter alle mænds gavn" og respektere, at borgerne selv er herrer over, hvilken lykke de vil søge og hvordan. En grundlov skal ikke bruges til at gavne bestemte politiske interesser eller til at promovere en bestemt utopi.

Vi mener derfor, at en grundlov generelt bør indskrænkes til kun at indeholde bestemmelser om, (1) hvad staten *ikke* må gøre, og (2) hvorledes der skal træffes beslutninger om de opgaver, der løses ad offentlig vej. Det er et udgangspunkt, der er tæt på den liberal-demokratiske konstitutionalisme, som prægede skabelsen af den britiske *Bill of Rights* (1688), USAs forfatningssystem (1776/1787/1790), den franske menneske- og borgerretserklæring (1789), samt den danske juni-grundlov (1849).

Omvendt er vores udgangspunkt langt fra den tradition, der ønsker at bruge grundlove til at udvide statens magt ukontrolleret (f.eks. Sovjetunionens) eller endeløse opremssninger af attraktive politiske "målsætninger" i form af såkaldte "positive" rettigheder om f.eks. arbejde til alle, kulturel udfoldelse, udvikling, sundhed m.m. (f.eks. i Indiens, Brasiliens og mange u-landes). En sådan brug af grundloven udvander retsbegrebet, idet sådanne målsætninger ikke kan sikres ved en domstol, men udelukkende ved bevillinger på en finanslov. Sådanne "positive" rettigheder gør tillige grundloven meget tidsbundet, og skaber automatisk konflikter mellem alternative "rettigheder". Hvad skal f.eks. veje tungest, hvis man står i valget mellem at sikre rettigheder såsom "arbejde til alle" eller "sundhed til alle". Dette kan en grundlov ikke afgøre – alene den politiske proces, hvorved der prioriteres midler mellem de to formål. Til gengæld opstår samme afvejningsproblem ikke mellem de klassiske "negative" frihedsrettigheder. Retten til at ytre sig frit er ikke på kollisionskurs med retten til en dommer, hvis man er blevet arresteret, eller retten til den ejendom man har købt.

I det efterfølgende opsummeres de konkrete forslag til elementer, der efter vores mening bør indgå i en grundlovsrevision, og hvor vægten er lagt på praktisk at sigte mod:

- en styrkelse af de klassiske frihedsrettigheder ved, at disse præciseres og udbygges;
- en bedre sikring mod politisk magtkoncentration gennem øget konstitutionel magtdeling og en skarpere afgrænsning af de enkelte dele af statsmagten;
- en øget folkelig deltagelse i den politiske proces, herunder øget adgang til folkeafstemninger.

Forslagene præsenteres i form af en række specifikke punkter, der alle afspejler de underliggende præmisser (om end i varierende grad), og de vil – af pladsmæssige hensyn – ikke blive begrundet yderligere, end hvad de selv står for. Vægten er således lagt på konkrete forslag, der er systematiske udtryk for vores udgangspunkt, og som er udtryk for en principiel holdning snarere end en vurdering af, hvad der måtte være politisk opportunt.

Konkrete forslag

Borgernes frihedsrettigheder:

- At de allerede i 1953 Grundloven sikrede rettigheder samles separat i et indledningsafsnit.
- At der kun medtages klassiske "negative" frihedsrettigheder, dvs., de rettigheder der sikrer borgerne imod overgreb fra statens ellers andres side, hvorimod det overlades til Folketinget at implementere "positive" rettigheder gennem almindelig lovgivning og dertil hørende bevillinger. Som følge heraf afskaffes:
  - "ret til arbejde" (§75.1);
  - "ret til offentlig understøttelse" (§75.2).
- At der generelt foretages en markant stærkere sikring af borgernes frihedsrettigheder, herunder at en række rettigheder, der ikke p.t. er tilstrækkeligt sikret i eksisterende lovgivning eller respekteret i praksis, præciseres, udvides eller styrkes:
  - At Grundlovens sikring af religionsfriheden (§§67-68) udbygges ved at tilstræbe en reel adskillelse af stat og kirke, herunder
    - at fjerne krav om, at Folkekirken skal understøttes af staten (§4);
    - at fjerne Grundlovens reference til "Gud" (§67) og erstatte dette med "religion", "tro", eller lignende;
    - at fjerne statens "anerkendelse" af forskellige trosretninger og bestemmelsen herom (§69);
  - At sikringen af boligens ukrænkelighed og privatlivets fred (§72)

- skærpes yderligere ved, at undtagelsesbestemmelserne fjernes;
  - præciseres ved at den udstrækkes til alle moderne former for kommunikation.
  - At sikringen af den private ejendomsret (§73) udstrækkes til
    - at gælde imod begrænsninger i brug, påbud, forbud og andre former for regulering;
    - at ekspropriation og andre indgreb i den private ejendomsret kan indbringes for domstolene m.h.t. ikke blot størrelsen af erstatning men også begrundelsen;
    - at det vil være staten, der har bevisbyrden for, at et indgreb i ejendomsretten er til almenvællets bedste;
    - at hver enkelt ekspropriation skal behandles ved individuel lovgivning og ikke kan delegeres til andre offentlige myndigheder;
    - at Grundlovens eksisterende sikring (§73.2.) af Folketings-mindretals ret til at udskyde ikrafttræden af en ekspropriation sikres yderligere ved at nedsætte andelen til 1/5.
  - At sikringen af næringsfriheden (§74) præciseres og udstrækkes i form af
    - at ingen ved lov kan tvinges til at være medlemmer af specifikke organisationer;
    - at forbyde lovgivning, der forbyder import eller eksport af særlige typer af varer;
    - at forbyde lovgivning, der fastsætter minimums- eller maksimums-priser på varer, tjenesteydelser e.l.
  - At Grundlovens sikring af ytringsfriheden (§77) præciseres til at omfatte
    - enhver form for kommunikation (elektronisk, radio, TV m.v.);
    - enhver form for ikke-voldelig udtryksform (reklamer, m.v.)
  - At der tilføjes *eksplicit forbud* imod
    - dødsstraf;
    - straffe, der er inhumane;
    - statslig udskrivning af arbejdskraft, herunder at værnepligt (§81) afskaffes;
    - lovgivning specifikt møntet på at straffe identificerbare enkeltpersoner eller organisationer;
    - lovgivning, der tildeler særlige samfundsgupper privilegier, på baggrund af f.eks. race, køn, alder, sprog, etnisk baggrund e.l.
    - straffelove, skatter m.v. med tilbagevirkende kraft;
  - At det præciseres,
    - at det i tvister mellem borgerne og det offentlige altid er det offentlige, der har bevisbyrden;
    - at borgerne kan anlægge sag for domstolene vedr. grundlovsbrud.
  - At det præciseres, at de øvrige (på tidspunkt for ikrafttræden) ved internationale traktater tiltrådte menneskerettighedsdeklarationer m.v. også gælder i dansk lov med mindre der er eksplicite bestemmelser i den nye grundlov, der enten skærper eller begrænser disse.
- Folketing:
- At antallet af Folketingsmedlemmer reduceres til 99, ekskl. nordatlantiske mandater.
  - At statsministerens ret til at udskrive Folketingsvalg i utide begrænses, så valg kun kan afholdes
    - ved udløb af valgperioden, eller
    - efter eksplicit beslutning af et absolut flertal af Folketingets medlemmer.
  - At udvalgs møder i Folketinget gøres åbne.
  - At ministre ikke samtidig kan være medlemmer af Folketinget; de må i så fald tage orlov.
  - At tjenestemænd ikke samtidig kan være medlemmer af Folketinget; de må i så fald tage orlov.
  - At Grundloven (§58) ændres således, at Folketingets medlemmer ikke kan forhøje eget vederlag uden, at det er vedtaget af Folketing efter et mellemliggende valg.
- Lovgivning, folkeafstemninger m.v.:
- At Grundlovens bestemmelser om lovgivningsprocessen (§50) ændres således, at al lovgivning for at være gældende skal være vedtaget af en majoritet af samtlige folketingsmedlemmer.
  - At der indføres en "høringsperiode" for alle nye lovforslag, således at de først kan behandles f.eks. tre eller seks måneder efter fremsættelsen.
  - At Grundlovens bestemmelser (§41.3) om, at et mindretal på 2/5 af Folketinget kan forlange udsættelse af 3. behandling af lovforslag udstrækkes til at omfatte alle de hidtil undtagne typer lovgivning, herunder finanslove, skattelove, ekspropriation m.v.
  - At Grundlovens mindretalsbeskyttelse (§42) (hvor et mindretal på 1/3 af Folketinget kan forlange folkeafstemning om vedtagen lovgivning) udstrækkes til at være 1/5 af Folketinget.
  - At Grundlovens bestemmelser (§42.6) om, at en række love ikke kan gøres til genstand for folkeafstemning afskaffes.

- At det bliver muligt for borgerne at forlange en vedtaget lov sat til folkeafstemning ved, at et antal vælgere (svarende til kravet for at blive opstillingsberettiget) begærer dette.
- At der ved folkeafstemninger om love vedtaget af Folketinget (andet end suverænitetstildeling og grundlovsændringer) alene kræves et flertal af de afgivne stemmer skal være imod for, at forslaget er afvist.
- At der indføres automatisk udløbsdato ("*sunset provisions*") for al almindelig lovgivning,
  - så lovgivningen automatisk vil være afskaffet med mindre den eksplicit og separat genvedtages.
  - At den automatiske udløbsdato maksimalt kan være svarende til to Folketings-valgperioder (d.v.s. p.t. otte år).
- At hvert lovforslag ved fremsættelsen skal være fulgt af specifikke forventninger til den pågældende lovgivnings succes eller fiasko.
- At hvert udgiftsforslag ved fremsættelsen skal være fulgt af specifikke forslag til finansiering.

Landsting:

- At der indføres et folkevalgt Landsting, hvis kompetence ikke er at selvstændigt initiere lovgivning, men udelukkende at foretage yderligere behandling af Folketingets beslutninger.
- At et lovforslag for at kunne blive gældende lovgivning skal være vedtaget i først Folketinget og dernæst Landstinget indenfor samme Folketingsår.
- At antallet af Landstingsmedlemmer er det halve af Folketingets medlemmer, rundet op til nærmeste ulige tal; hvis Folketinget reduceres til 99, så f.eks. 51 medlemmer.
- At medlemmerne af Landstinget vælges som repræsentanter for amtskommunerne (eller andre større regionale inddelinger), ved listevalg indenfor området.
- At landstingsmedlemmerne skal være bosiddende i det amt (område), de er valgt som repræsentanter for.
- At antallet af landstingsmedlemmer ved hvert valg fordeles efter indbyggertallet, dog således at hvert amt (område) er repræsenteret med mindst én repræsentant.
- At landstingsmedlemmerne vælges for seks år ad gangen.
- At Landstinget ikke kan opløses inden valgperiodens udløb.

- At landstingsmedlemmerne maksimalt kan genvælges én gang (dvs. for i alt 12 år); efter en mellemliggende valgperiode vil de være valgbare igen.

Regering:

- At de eksisterende procedurer for regeringsdannelse, "dronningerunde" m.v., for nærværende opretholdes.
- At der kræves et absolut flertal af Folketingets mandater bag en forhandlingsleder; hvis ingen kan mønstre et sådant, må en ny "dronningerunde" til.
- At der indføres "positiv parlamentarisme" således, at
  - en nydannet regering skal fremlægge sit grundlag og program i Folketinget, og
  - Folketinget skal eksplicit godkende den nye regering med en majoritet af samtlige folketingsmedlemmer.

Valg og valgret:

- At Grundlovens §29.1 afskaffes, og at det præciseres, at der ingen begrænsning kan være i nogen statsborgers valgret.
- At det ordinære folketingsvalg (og alle evt. landstingsvalg) afholdes samtidigt med kommunalvalg.

Forfatningsdomstol:

- At der skabes en særskilt Forfatningsdomstol, hvis kompetence er—og kun er—at tage stilling til:
  - hvorvidt staten har overtrådt borgernes frihedsrettigheder;
  - hvorvidt magtdelingen mellem de enkelte dele af statsmagten er overholdt.
- At Forfatningsdomstolen kan behandle sager anlagt af borgerne og rejse sager på eget initiativ.
- At Forfatningsdomstolen består af ni medlemmer, hvoraf:
  - tre udpeges af Regeringen;
  - tre vælges af Folketinget;
  - tre vælges af et nyt Landsting;
- At ved vakance udpeges nye medlemmer af regeringen og skal godkendes af Landstinget.
- At medlemmerne af Forfatningsdomstolen ikke på samme tid må beklæde politiske embeder.

Forholdet til omverdenen:

- At det præciseres, at Danmark kun kan deltage i krige, i krigs-lignende og fredsbevarende aktioner o.l. efter eksplicit beslutning i hvert enkelt tilfælde af et absolut flertal af medlemmerne af Folketinget.

- At enhver dansk tiltrædelse til internationalt forpligtende traktater, handelsaftaler, suverænitetsafgivelse m.v. kun kan ske efter beslutning i to på hinanden følgende Folketing og med en mellemliggende folkeafstemning.
- At enhver folkeafstemning om emner, der involverer suverænitetsafgivelse (§20.1) sker efter samme bestemmelser som grundlovsændringer (§20.2).

Kongehuset, Tronfølgen m.v.:

- At Grundloven sprogligt opdateres således, at der refereres til "Monarken" eller "Regenten" snarere end "Kongen".
- At monarkens rolle i forbindelse med regeringsdannelser m.v. for nærværende opretholdes.
- At Tronfølgeloven ændres således,
  - at tronen arves af monarkens førstefødte barn, uanset køn.
  - at en sådan ændring kun er gældende for personer, der ikke er født på tidspunktet for ikrafttræden.
  - at en ny Tronfølgelov og et forslag til ny Grundlov sendes til afstemning som to separate forslag ved samme afstemning.

Noter

1. Forslagene kan studeres på grundlovsdebattens hjemmeside (www.grundlovsdebatten.dk).
2. De tre vinderforslag er gengivet i *Grundlovsdebattens Nyhedsbrev*, Temahæfte nr. 2, Folketingets grundlovs-konference, juni 2003, der kan findes på www.grundlovsdebatten.dk.

Kan en grundlov overhovedet sikre individuelle rettigheder?

I dette andet konferenceindlæg om Grundloven, beskæftiger Otto Brøns-Petersen sig med, hvorvidt individuelle frihedsrettigheder kan sikres og opretholdes i en samfundsmæssig orden reguleret af en forfatning. Forfatteren peger på, at den konstitutionelle orden lider under mange af de samme principielle problemer, som findes i den anarkiske orden, og analysen leder frem til, at den markeds-mæssige konkurrence i en fri orden synes at være mere robust end den politiske konkurrence i et forfatningssystem.

Af Otto Brøns-Petersen

Hvis en grundlov skal kunne sikre individuelle rettigheder, er der i hvert fald to problemer, det er nødvendigt at finde et svar på. Det er, hvad man kunne kalde (a) realiseringsproblemet og (b) stabilitetsproblemet.

Realiseringsproblemet handler om, hvordan man får indført den forfatning, som så skal garantere frihedsrettighederne. En forfatning kan være nok så god, hvis den først er indført, men er den overhovedet inden for rækkevidde? Findes der en strategi, som kan fremprovokere den, eller må man vente på et tilfældigt, gunstigt øjeblik? *Stabilitetsproblemet* handler om, hvordan det sikres, at en indført forfatning kan sikre en vedvarende samfundsmæssig orden med individuelle frihedsrettigheder. Hvis – populært sagt – en forfatning skal være mere end det papir værd, den er skrevet på, skal den også i praksis og vedvarende sikre frihedsrettighederne.

Realiseringsproblemet er relevant og vigtigt. Her vil jeg imidlertid udelukkende koncentrere mig om det sidste – stabilitetsproblemet – og simpelt hen forudsætte, at der kan findes en løsning på realiseringsproblemet.¹

Jeg vil desuden forudsætte, at der med frihedsrettigheder menes "liv, frihed og ejendom" i den moderne Lockeske forstand (se f.eks. Brøns-Petersen 1994).

Konklusionen af at se nærmere på stabilitetsproblemet ved en konstitutionel orden vil nok være overraskende for mange. Gennem de sidste 200-300 år, men navnlig gennem de sidste 40 år – hvor "konstitutionel økonomi" og "kontraktarianisme" har været i voldsom udvikling – har der været argumenteret stærkt for, at beskyttelse af frihedsrettigheder kræver en stærk forfatning. Som vi skal se, lider en konstitutionel orden imidlertid under mange af de samme principielle problemer som en anarkisk orden. Omvendt er anarkiske ordner måske slet ikke så skrøbelige, som mange kontraktarianere hidtil har ment.

Selvbærende ordner

Kontraktarianere mener, at en forfatning er nødvendig, fordi alternativerne ikke ville kunne sikre frihedsrettigheder. Der

er to mulige alternativer. Enten en stat uden konstitutionelle bindinger. Eller en tilstand helt uden stat.

Det er forholdsvis let at sandsynliggøre og finde talrige historiske eksempler på, at statsmagter uden bindinger krænker rettigheder.² Det har længe været anset for ganske givet, at også en anarkisk tilstand må ende med at bryde sammen: Det vil sige degenerere til enten en alles-krig-mod-alle (som Hobbess forestillede sig) eller til en form for statsdannelse med måske næsten ubegrænset undertrykkelse af store grupper. For hvad eller hvem er der til at opretholde den anarkiske orden?

Så let er det imidlertid ikke at afvise anarkiske ordner. For det første eksisterer der ordner, som er "selvbærende" (i spilteoretisk terminologi hedder de normalt "self-enforcing" eller "self-policing"). De er karakteriseret ved at være stabile, uden at der eksisterer en ekstern håndhæver. For det andet er den konstitutionelle orden også henvist til "kun" at være selvbærende. Forfatningen og de institutioner, den foreskriver til at håndhæve individuelle rettigheder, er ikke håndhævet af noget tredje uden- eller ovenforstående. Og hvis forfatningen var båret af noget tredje, måtte det enten være selvbærende eller båret af noget. På et eller andet tidspunkt må vi støde på en selvbærende struktur.

Der er altså den fundamentale principielle lighed mellem en anarkisk orden og en liberal forfatning, at begge dele er henvist til at måtte være selvbærende. Der er ingen ekstern håndhæver. En anarkisk orden er muligvis ustabil, men det samme problem kan være forbundet med en konstitutionel orden.

Monopol på magthåndhævelse

Derfor kan der være grund til at se nærmere på, hvad det er for en type af problemer, der er med håndhævelse af frihedsrettigheder under en konstitutionel orden. Lad os kalde en sådan orden en fri konstitutionel orden.

Kernen i en fri konstitutionel orden er to principper: (1) Det er alene legitimt at anvende vold for at beskytte frihedsrettigheder, og (2) kun staten må legalt anvende vold.

Hvorfor bør staten have monopol på vold?

Betragt først en anarkisk orden, hvor det er legitimt for alle at anvende magt for at beskytte sine rettigheder. Det er muligt – som Hobbes antog – at det vil udarte til en alles-krig-mod-alle. Konfliktomkostningerne ved konkurrence kan altså blive meget omfattende. I moderne teori er det derimod den almindelige forventning, at efterspørgslen efter beskyttelse vil føre til specialiserede virksomheder, der udbyder beskyttelsesydelser i konkurrence med hinanden. Netop de betydelige potentielle omkostninger ved konflikter vil betyde, at virksomhederne har et stærkt incitament til at løse dem uden indbyrdes stridigheder. En beskyttelsesvirksomhed, som har aftaler med andre virksomheder om at løse uenigheder mellem deres klienter gennem f.eks. voldgift, vil kunne tilbyde et billigere produkt og vil derfor have en fordel i konkurrencen i forhold til virksomheder, der valgte at anvende mere hårdhændede metoder. Men det betyder ifølge Cowen (1992), at beskyttelsesvirksomhed er en "netværksindustri" med betydelig risiko for karteldannelse. I stedet for Hobbes krig er risikoen dermed, at konkurrencen degenererer til monopoldannelse på vold. Voila: Staten er tilbage.

Hvad enten monopollet på vold blot er fordelagtigt eller ligefrem uundgåeligt, bundet argumentet for det altså i en forventet defekt ved konkurrencen på et privat marked for beskyttelse.

Konkurrence – om kontrol

Et monopol på magthåndhævelse kan indebære fordele, men der er også åbenlyse risici. Hvad sikrer, at det ikke bliver misbrugt til også at krænke rettigheder?

Den geniale løsning i et konstitutionelt system er at kombinere selve håndhævelsesmonopolet med konkurrence om kontrollen over monopollet. Hvor monopollet på magt skal forhindre uhensigtsmæssig håndhævelseskonkurrence, skal kontrolkonkurrence forhindre misbrug.

Lige siden Locke og Montesquieu har ideen om magts deling således været central i liberal teori. Hos Madison udviklede den sig til et sindrigt system af checks and balances. For James Mill var forventningen, at almindelig valgret – og dermed alles deltagelse i konkurrencen om den politiske magt – ville være tilstrækkeligt til at forhindre misbrug af magtmonopolet.

Anvendelsen af konkurrence som middel til at kontrollere monopollet på vold rejser imidlertid helt samme type af problemer som konkurrencen mellem beskyttelsesvirksomheder i en anarkisk orden. For det første er der en risiko for, at konkurrencen kolliderer og leder til voldelige konflikter. For det andet er der den modsatte risiko for, at konkurrenter går i ledtog med hinanden og begrænser konkurrencen. Incitamentet til at gøre det består – ligesom for konkurrerende beskyttelsesvirksomheder – i at udnytte kartelpositionen til at kunne lægge beslag på borgernes ressourcer.

Men det er samtidig vigtig at understrege, at konkurrencen om kontrollen over magtmonopolet i en fri konstitutionel orden har en anden karakter end den fri konkurrence mellem beskyttelsesvirksomheder i en anarkisk orden. Kan det redde konstitutionel teori fra, at nissen flytter med?

Karakteren af konkurrencen i et konstitutionelt system

I et konstitutionelt system er konkurrencen mellem forskellige institutioner og myndigheder orkestreret. Forfatningen foreskriver således den overordnede institutionelle struktur og et sæt af fundamentale spilleregler. Der er typisk tale om magtdeling mellem relativt få forskellige institutioner – f.eks. den Montesquieske deling mellem lovgivende, udøvelse og dømmende magt – med hver deres specielle funktioner.

Risikoen for, at relativt få institutioner har tilpas lave transaktionsomkostninger til at danne kartel, er naturligvis overhængende. Særligt hvis der ikke er noget andet incitament til at konkurrere, end at det er foreskrevet i forfatningen.

Derfor er yderligere et klassisk element i konstitutionel teori, at i princippet hele befolkningen skal inddrages i systemet af checks-and-balances gennem almindelige valg og folkeafstemninger. Endvidere kan decentralisering af staten medvirke til at forøge antallet af beslutningstagere og omkostningerne ved at danne begrænse konkurrencen.

Der er ganske mange historiske eksempler på, at konkurrencen er brudt sammen i demokratiske systemer – gennem militærkup, paladsrevolutioner og lignende. Ved udbruddet af Anden Verdenskrig var der kun ganske få lande med demokratiske systemer intakte (efter udbruddet var den anglosaksiske verden næsten alene om det).

Der er imidlertid også ganske mange eksempler – især efter Anden Verdenskrig – på, at der både formelt og reelt forekommer konkurrence mellem institutioner, folkelige fraktioner med mere om den politiske magt. En stor public choice-litteratur tilsiger, at der er gode teoretiske argumenter for at forvente en sådan rivalisering.

Rivalisering om politisk magt er imidlertid ikke i sig selv tilstrækkeligt til at sikre, at staten opretholder individuelle rettigheder. I mange – hvis ikke alle – politiske systemer må der forventes rivalisering om magten. Jo mere potent et redskab til at lægge beslag på knappe ressourcer staten er, desto mere rivalisering bør man forvente. Diktatorer er blevet afsat, og der har været kæmpet om kongers gunst. Det centrale spørgsmål er: Har konkurrencen en karakter, som sikrer, at konkurrenterne ikke opnår magt til at krænke individuelle rettigheder? Er der en mekanisme, som automatisk sikrer, at de konkurrenter, der i højest mulig grad tilgodeser individuelle rettigheder, også vinder – en analogi til, at konkurrencen på markedet fører til lavest mulige priser og højeste kvalitet?

En hyppig anvendt indikator for, om der er konkurrence på et marked er, at der ikke forekommer betydelige overnormale profitter. Hvis der gør det, kan det tyde på, at noget obstruerer faktisk eller potentiel konkurrence. Omvendt kan der selv ved én eller få aktører på markedet være betydelig indikation for stor potentiel konkurrence, hvis der ikke forekommer væsentlige *rents* – jf. teorien om *contestable markets*.

En tilsvarende indikator for, om der er rettighedsbefordrende politisk konkurrence er, at der ikke forekommer politisk bestemt omfordeling. Der er endog tale om en stærkere indikator end profitindikatoren på et økonomisk marked, fordi ufrivillig omfordeling er et ubetinget brud på individuelle rettigheder, mens høje profitter kan skyldes mange andre ting end fravær af potentiel konkurrence (f.eks. overlegen produktivitet eller kompensation for risici).

I gennem de sidste omtrent 40 år er der gennemført en betydelig teoretisk analyse af demokratiske beslutningssystemer – den såkaldte public choice-litteratur – og det er et gennemgået træk, at konkurrencen om den politiske magt ikke forhindrer politisk bestemt omfordeling. Det er helt i overensstemmelse med den historiske erfaring. Der foregår i alle kendte konstitutionelle systemer omfattende og – vurderet på skattetrykket³ – voksende politisk bestemt omfordeling. Det er en ukontroversiel observation, at moderne konstitutionelle demokratier er karakteriseret ved (1) betydelige politisk bestemt omfordeling – dvs. krænkelser af frihedsrettigheder som defineret her – og (2) at der heller ikke er opstået en kooperativ løsning, en fredsslutning, mellem alle borgere, hvor man gensidigt afstår fra udnytte det politiske system til at bemægtige sig hinandens ressourcer. Hverken uafhængige domstole eller demokratiske valg har kunnet forhindre politiske entreprenører i at danne succesfulde koalitioner, som netop har til formål at omfordele fra alle andre.

Enstemmighedsreglen

At hidtidige konstitutionelle systemer har svigtet i beskyttelsen af individuelle rettigheder er naturligvis ikke noget bevis for, at der ikke kan findes et effektivt system. For Buchanan er det f.eks. klart, at "The constitution that embodies 'politics without romance'... exists nowhere today, and no reform proposals that reflect such a realist model of politics enter directly into any ongoing dialogue." (1994).

Buchanan har ligeledes klart identificeret den afgørende mekanisme, som er nødvendig for at forhindre, at den politiske proces degenererer til en omfordelingskamp: Enstemmighedsreglen. Hvis der kræves enstemmighed for at træffe en politisk beslutning, er det umuligt at krænke rettigheder, fordi hver enkelt har vetoret over for beslutninger, som krænker deres rettigheder. Derfor er det heller ikke muligt at gennemføre f.eks. politisk omfordeling fra en gruppe til anden – den ramte gruppe kan anvende deres veto. Som Wicksell (1896) påpegede, er der en formel lighed mellem

enstemmighed og en markedstransaktion. I begge tilfælde gennemføres handlen kun, hvis alle parter bliver bedre stillet. Enstemmighedens veto svarer til det veto, som en køber og en sælger har i kraft af, at man kan afvise en handel, som ikke stiller en bedre.

Buchanan er imidlertid selv ikke blind for, at der også er ulemper forbundet med enstemmighed. De består i de meget store transaktionsomkostninger, der kan være forbundet med at træffe en beslutning. Det hænger sammen med, at alle kan anvende vetoret til at forsøge at få så stor en del af gevinsten ved den politiske beslutning allokeret til sig selv. I en situation med mange beslutningstagere, kan det medføre omfattende transaktionsomkostninger og muligvis helt forhindre beslutninger i at blive truffet.

På markedet kan der i princippet også være lignende transaktionsomkostninger, men de er væsentligt mindre. I mange tilfælde er det ikke nødvendigt at forhandle om prisen, fordi konkurrencen mellem alternative udbydere driver prisen mod de marginale produktionsomkostninger, og fordi der helt naturligt opstår en arbejdsdeling mellem sælgere og købere – typisk på den måde, at de første er prissættere, mens de andre beslutter sig for, hvor store mængder de vil købe til prisen (som det foregår i et supermarked hver dag). I modsætning til politiske beslutninger foregår transaktioner på markedet bilateralt mellem to parter, mens politiske enstemmighedsbeslutninger involverer alle, hvorfor det er væsentligt vanskeligere at forhandle og opnå enighed (som det ville være på markedet, hvis ingen handel kunne finde sted, før der var enighed om alle handler i hele økonomien).

Buchanan er derfor villig til at renoncere på enstemmighedskravet. Det giver mening at veje transaktionsomkostningerne ved enstemmighedskravet mod omkostningerne ved at risikere at havne uden for en flertalskonstellation ved politisk omfordeling. Buchanan og Tullock (1962) har udviklet et ræsonnement om, at det vil være hensigtsmæssigt at acceptere en forfatning, hvor flertalskravet ved politiske afstemninger er bestemt af, hvor der er balance mellem de marginale transaktionsomkostninger ved koalitionsdannelse (som antages at vokse med koalitionen størrelse) og de marginale omkostninger i form af at havne uden for koalitionen (som falder med koalitionen størrelse). Det er værd at bemærke, at selv Buchanan således ender med at anbefale en konstitutionelt system, som ikke fuldstændigt, men kun delvist beskytter individuelle rettigheder. Der er en fundamental konflikt mellem statens funktionelle evne til at beskytte individuelle rettigheder og disse rettigheder selv. Det bedste, man ifølge kontraktarianerne altså kan håbe på, er at finde den mest hensigtsmæssige balance.

Der er imidlertid en endnu mere afgørende indvending imod enstemmighed end transaktionsomkostningerne. Spørgsmålet er, om det overhovedet giver mening at tale om enstemmighed som grundlæggende politisk beslutningsmekanisme. Enstemmighed kræver som sagt, at status quo opretholdes, medmindre alle er enige om at vælge et andet

alternativ. Status quo skal imidlertid opretholdes af nogen. Her er det grundlæggende *enforcing*-problem: Hvem skal sikre, at status quo bliver opretholdt, selv om i princippet alle bortset fra en eneste vælger foretrækker noget andet? Det må formodes, at der ved kvalificerede majoriteter op til en vis størrelse ikke er tilstrækkeligt til, at den konstitutionelle orden er selv bærende, og at et veto vil blive sat til side.⁴

Her er altså endnu en forskel på enstemmige politiske beslutninger og markedstransaktioner. Markedstransaktioner er bilaterale, og det vil sige, at en part, der nedlægger veto, ikke er i mindretal.

Det er muligt, at når simpelt flertal er væsentligt hyppigere anvendt i praksis end kvalificeret majoritet, så hænger det sammen med, at kvalificerede majoriteter er vanskeligere at *enforce* end simple majoriteter – der som de eneste ikke er karakteriseret ved, at et mindretal kan nedlægge veto mod et flertal.

Endelig er der det afgørende problem med enstemmighed, at reglen næppe kan anvendes til at træffe konkrete afgørelser om opretholdelse af individuelle rettigheder. Det er nok muligt (hvis vi et øjeblik ser bort fra problemerne ovenfor), at enstemmighedskravet vil medføre en forfatning med individuelle rettigheder. Men når individuelle rettigheder skal opretholdes, vil det i praksis være et spørgsmål om fortolkning i konkrete sager. Antag f.eks. at A er i besiddelse af noget, som hidtil har været ejet af B. B anfører, at A har stjålet det fra hende, og at opretholdelse af hendes rettigheder kræver, at monopolmagten bruges til at tage det tilbage fra A. Antag at A derimod hævder at have fået tingen retmæssigt i eje – at B f.eks. har solgt eller givet det til A. Der er ingen måde, hvorpå det kan klares ved hjælp af enstemmighed. Problemet kan hævdes at være af mindre betydning, hvis der alene er tale om tilbagevendende rene udredningsproblemer. Der skal altid findes en afgørelse, når der er tale om en konflikt – uanset samfundssystemet. Men antag, at B anlægger en ny fortolkning af rettighederne, som strider imod den hidtidige. Hvis B f.eks. anfører, at A tilhører en race eller køn, som tidligere har undertrykt Bs race eller køn, og at B nu har krav på positiv særbehandling. Igen: Hvis det er klart, at der er tale om en ny fortolkning, bør B kunne afvises. Men hvis A og B er uenige om, hvorvidt der er tale om et simpelt opklaringsproblem eller en ny fortolkning, skal dette spørgsmål afgøres. Og hvis vi skal være sikre på, at statsmagten ikke bliver benyttet til at assistere den forkerte af dem, kræver det – som vi allerede har set – enstemmighed. Spørgsmålet kan imidlertid netop ikke afgøres ved enstemmighed.

Enstemmighedsprincippet fører altså til det paradoks, at magtmonopolet kun kan anvendes til at beskytte individuelle rettigheder, når alle – inklusive dem, magtmonopolet bruges imod – i det konkrete tilfælde er enige. At de skulle være det, er ikke plausibelt. Og hvis der endelig er enstemmighed, er der ingen konflikt. Hvis der er konflikt, er det

nødvendigt at træffe en afgørelse, som går mindst én borger imod. Er det muligt at træffe en afgørelse, som går en borger imod, kan denne mulighed anvendes, både når borgeren har krænket nogen (og afgørelsen derfor bør gå vedkommende imod), og når borgeren ikke har krænket nogen – og afgørelsen derfor bliver brugt til at krænke borgeren.

Når det er valgt at bruge forholdsvis mange kræfter på at se nærmere på enstemmighedsreglen, er det fordi, der ikke rigtig findes noget alternativ til den i en fri konstitutionel orden. Den geniale konstitutionelle løsning på konkurrenternes – den anarkiske orden og den ukonstitutionelle stats – problemer ender selv med at løbe ind i paradokser.

Dynamikken i den frie konstitutionelle ordens sammenbrud

En fri konstitutionel orden må forventes ikke at være i stand til at bære sig selv i det lange løb. Man kunne kalde en sådan orden svagt selv bærende.⁵ Det er dog ikke nødvendigvis sådan, at sammenbruddet vil være totalt, og at alle forfatningens institutioner vil blive nedbrudt synkront. Tværtimod er der grund til at forvente, at der vil blive tale om en degeneration over tid, hvor visse dele af forfatningen vil være væsentligt mere levedygtige end andre.

Dannelsen af politiske koalitioner, der kan opnå fordele ved at tilsidesætte andre borgeres rettigheder, er som udgangspunkt et kollektivt gode-problem for medlemmerne: Der er omkostninger ved at være initiativtager. Derimod udgør det et entreprenørproblem at finde gevinsterne ved at være initiativtager (en del af udfordringen ved at designe en forfatning består netop i at finde institutioner og mekanismer, som indebærer høje omkostninger ved at tage initiativ og byder på ringe gevinster). Det kan forklare nogle træk, som synes udprægede ved i hvert fald de vestlige demokratiers konstitutionelle sclerose: (1) Udvidningen af individuelle rettigheder tager tid. (2) Det sker ofte ikke gradvist, men i ryk, når eksterne faktorer påvirker koalitionsomkostninger og skaber entreprenørgevinster. Higgs' (1987) beskrivelse af, hvordan det specielt er kriser – herunder krige og økonomiske lavkonjunkturer – som har undermineret den amerikanske forfatning, synes at passe godt med denne model. (3) Forfatningsmæssige institutioner degenererer ikke nødvendigvis i samme takt – det afhænger til dels af deres individuelle bæredygtighed. (4) Men der kan være afsmitning fra én institutions kollaps til en anden. F.eks. kan en svækkelse af den retlige fortolkning af ejendomsretten i en konkret sag vil kunne få afledte effekter på andre områder.

Konklusion

Konstitutionel teori har forekommet mange at pege på den bedste beskyttelse af individuelle rettigheder. Det er der gode grunde til. En fri forfatningsorden ser ud til at rumme den bedste af alle verdener: Anvendelsen af fysisk magt tildeles et monopol, som undgår risiciene forbundet med konkurrence, mens kontrollen over dette monopol sker

i konkurrence, som skal beskytte mod misbrug. På den måde tilstræbes det at undgå både konkurrerende beskyttelsesvirksomheder som i en anarkisk orden og misbrug af statsmagten som i ikke-konstitutionelle stater.

Men i virkeligheden lider konstitutionel teori under de samme principielle problemer, som dens talsmænd finder ved anarkiske ordner. Både en fri og en konstitutionel orden er henvist til at bære sig selv – der er ingen ekstern politimyndighed. I en anarkisk orden risikerer man, at konkurrencen mellem beskyttelsesvirksomhederne bryder sammen – enten i form af voldelig konflikt (det er den klassiske indvending) eller i karteldannelse (det er den moderne). Der er samme overordnede risici ved den politiske konkurrence om kontrollen over magtmonopolet i en fri konstitutionel orden.

Ved nærmere inspektion forekommer den orkestrerede politiske konkurrence i et forfatningssystem mere skrøbelig end den markedsmæssige konkurrence i en anarkisk orden. Enstemmighed er på den ene side den eneste politiske princip til at beskytte borgerne mod politisk omfordeling, mens det på den anden side er ubæredygtigt og ude af stand til at træffe beslutninger ved konkrete sager om krænkelse af individuelle rettigheder.

Selv om en fri forfatningsordning ikke er stabil, vil den næppe bryde sammen straks og på en gang, men vil antageligt degenerere over tid og i ryk. Det er imidlertid vigtigt ikke at forveksle træghed med stabilitet.

Ligesom fysikerne har måttet konstatere, at lys ikke kan deles uendeligt, men enten må findes i mindst et bestemt kvantum (Plancks konstant) eller slet ikke være der, tyder det altså på, at staten ikke kan varieres frit i størrelse, men har en naturlig mindste størrelse – og det én, som er større end den minimalstat, der alene er beskæftiget med at beskytte individuelle rettigheder.

Referencer

Brøns-Petersen, Otto: "Den radikale amerikanske tradition" Nicolai J. Foss og Peter Kurrild-Klitgaard: *Etik, marked og stat*, København: Handelshøjskolens Forlag, 1992.

-- : "Eksternaliteter i økonomi og politik" *Økonomi og Politik*, nr. 1 maj, 2001.

Brennan, Geoffrey og James M. Buchanan: *The Reason of Rules: Constitutional Political Economy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Buchanan, James M. og George Tullock: *The Calculus of Consent*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1962.

Buchanan, James M.: *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan*, Chicago: The University of Chicago, 1975.

-- : "Notes on the Liberal Constitution" *Cato Journal*, vol. 14 nr. 1, 1994.

Cowen, Tyler: "Law as a Public Good: *The Economics of Anarchy*" *Economics and Philosophy*, nr. 8, vol. 10: 249-267, 1992.

Higgs, Robert: *Crisis and Leviathan*, Oxford: Oxford University Press, 1987.

Hobbes, Thomas: *Leviathan*, London: Penguin Books, 1985 [1651].

Wicksell, Knut: *Finansteoretische Untersuchungen*, Jena: Gustav Fischer, 1896.

Noter

1. Deri ligger ikke, at det er let: Selv om alle måtte have en potentiel interesse i at etablere en forfatning med frihedsrettigheder (som argumenteret af f.eks. Buchanan (1975)), kan det være umuligt at tilvejebringe den (Brøns-Petersen 2001).

2. Også dette forudsættes her og skal ikke diskuteres yderligere – men se f.eks. Brennan og Buchanan (1985) for en overbevisende argumentation.

3. Skattetrykket er kun en grov og upræcis indikator for omfanget af politisk bestemt omfordeling. På den ene side kan en del af beskatningen (i visse dele af konstitutionel teori) være betaling for beskyttelsesydelse. På den anden side kan der forekomme omfordeling gennem regulering, uden at det indgår i skattetrykket.

4. Det er ikke vanskeligt at finde eksempler på, at veto ved enstemmighed i praksis bliver sat til side. Efter at den danske folkeafstemning i 1992 forkastede EUs Maastricht-traktat, skulle traktaten i princippet have været faldet bort. Den danske regering anvendte imidlertid ikke afstemningsresultatet til at kræve traktaten forkastet, men forhandlede en dansk undtagelse på plads – under henvisning til, at de øvrige lande ved et dansk veto ville have dannet en ny union uden dansk deltagelse. Der var således ikke tale om at opretholde status quo, men at ændre hele det konstitutionelle system som resultat af anvendelse af vetoretten.

5. En svagt selv bærende orden kan sammenholdes med, hvad kunne kaldes en ubæredygtig orden og en stærkt selv bærende orden. De tre typer kan illustreres med tre ret simple to-personers spil (i de tre spil angiver tallene i spilmatricerne ikke payoffs, men prioriteter; det bedste er 1, det værste 4). Hver spiller har to strategier: Opretholde eller bryde [forfatningen]. Hver repræsenterer en person eller institution, som har til opgave at opretholde forfatningen.

Spil 1: En ubæredygtig forfatningsorden

		Spiller B	
		Opretholde {O}	Bryde {B}
Spiller A	Opretholde {O}	2,2	4,1
	Bryde {B}	1,4	3,3

Spil 2: En svagt selv bærende forfatningsorden

		Spiller B	
		Opretholde {O}	Bryde {B}
Spiller A	Opretholde {O}	2,2	3,4
	Bryde {B}	4,3	1,1

Spil 3: En stærkt selv bærende forfatningsorden

		Spiller B	
		Opretholde {O}	Bryde {B}
Spiller A	Opretholde {O}	1,1	3,4
	Bryde {B}	4,3	2,2

I spil nr. 1 er forfatningsordnen ikke bæredygtig. Hver spiller opnår et bedre resultat ved at vælge {B}-strategien frem for {O}. Begge spillere er bedre stillet ved at vælge {B}, hvad enten modspilleren vælger {O} eller {B}. Hvis ingen vælger at opretholde forfatningen, må den bryde sammen.

Omvendt indebærer spil nr. 3 en stærk selv bærende orden, fordi {O} her er en dominerende strategi – det vil sige absolut bedst, uanset modspillerens valg. Ordenen er i sandhed stærk, fordi ingen kan gøre noget bedre for sig selv end at opretholde den.

Spil nr. 2 er derimod en interessant kombination af de to spil. Det er svagt selv bærende, fordi det er i hver spillers individuelle interesse at opretholde ordenen, hvis den anden også gør. Ingen har en tilskyndelse til at bryde den konstitutionelle orden alene. Det vil blive imødegået af *checks*

and balances fra andre aktører. Til gengæld har spillerne en interesse i at bryde den konstitutionelle orden i fællesskab. Ligevægten, hvor begge bryder orden {B,B} er begge spilleres førsteprioritet, mens {O,O} kun er deres andenprioritet.

När människan blev människa

En af veteraner i svensk liberalisme, forfatteren og redaktøren John-Henri Holmberg, skriver i denne artikel om truslen mod det frie menneske, sådan som det blev skabt gennem oplysningstidens filosofiske revolution. Individualismen gøres i stigende grad til problemet, når statskontrollanterne, nationalisterne, de religiøse fundamentalister, racisterne og alle de andre tilhængere af kollektivismen, fremsætter deres kritik af det moderne samfund. Skal oplysningstidens frigørelse og fremskridt forsvares, så må friheden forsvares: Friheden fra politisk såvel som religiøst tyranni, tankens frihed, forskningens frihed, kunstneres og skabernes frihed, kvinder og mænds frihed, som Holmberg skriver.

Af John-Henri Holmberg

Vad lægger vi egentligen for betydelse i att vara människa?

Vilka värden är det vi så gott som automatiskt förknippar med sådana begrepp som humanism, civilisation, kultur?

Det är knappast en kuggfråga. I dag är det förmodligen svårt att hitta någon som inte skulle svara med ungefär samma honnörsord, begrepp som vi uppfattar som så självklara att de hotar att bli meningslösa. En anständig människa är tolerant, resonlig, öppen för nya tankar, behandlar andra med respekt, förkastar fördomar, våld och blind fanatism. Ett civiliserat land präglas av tankens, trons och talets frihet. Det förkastar tyranni och diktatur och styrs demokratiskt utifrån tesen om alla människors lika värde och rättigheter. Det gör ingen åtskillnad mellan människor av olika ras, religion, kön eller sexualitet: allas likhet inför lagen är en självklar grund för civiliserad rättsskipning.

Men ingenting av det här, som vi i dag uppfattar som självklart, har varit det särskilt länge. Hela den innebörd vi lägger i begrepp som mänsklighet, kultur och frihet är något mycket senkommet. Under mindre än tre korta århundraden – inte mycket mer än ett ögonblick ens i mänsklighetens kända historia, som vid det här laget sträcker sig över fyra tusen år bakåt i tiden – har de här värderingarna över huvud taget varit accepterade, långt mindre uppfattats som självklara.

Det är alldeles för lätt att se historien som en kontinuerlig och obruten utveckling, en sammanhängande väg framåt genom tiden. Men den synen är felaktig. Tvärtom är historien en rad dramatiska omvälvningar; en väg som gång på gång bryts av jordbävningar, rasade broar, plötslig vildmark där ingen förut tagit sig fram, strida floder och branta raviner. Vi tar gärna fasta på det vi känner igen eller tycker liknar vårt eget beteende och sätt att tänka. Men på avgörande punkter var människorna för några hundra år sedan mycket olika oss: de såg både världen och sig själva annorlunda än vi gör. Och fortfarande lever deras sätt att se kvar. Ibland bryter det fram och tar över.

Också i antikens Aten, som vi med stor rätt betraktar som den västerländska kulturens vagga, fanns slavar. Och slave-

riet bestod i samma västerländska kultur genom mer än två årtusenden. Först för knappt 140 år sedan försvann efter det amerikanska inbördeskriget "rätten" att äga andra människor ur västvärldens lagstiftning.

Det har gått drygt nio hundra år sedan det första av korstågen och drygt sju hundra sedan det sista. Under två århundraden färdades människor från alla delar av Europa till Palestina i det enda syftet att antingen tvinga på andra sina trosföreställningar eller döda dem. Korstågen skördade oräkade offer men misslyckades, och i stället började det kristna Europa ägna sig åt sina egna feltänkare. Det är lite över tre hundra år sedan häxbålen brann i den kristna världen. Människor som av avundsamma grannar, främlingar eller små barn anklagats för att ägna sig åt trolldom, i hemlighet misstro prästens ord eller stå i förbund med onda makter torterades, fick tillbringa år i fängelse eller brändes levande. Vi ser tillbaka på den tiden med förfäran och avsky. Men det är inte ens sextio år sedan krematorieugnarna brann i utrotningsslågren Chelmno, Belsen, Sobibor och Treblinka, där på mindre än två år över två miljoner människor mördades därför att de – eller deras föräldrar eller föräldrars föräldrar – tillhört fel trosriktning eller fel kulturkrets. Och det är bara drygt tio år sedan serberna drog ut på sitt nya korståg mot kroater och muslimer i det före detta Jugoslavien.

Den här sortens uppräknings kunde fortsättas ändlöst. Åsiktsfrihet? Fortfarande finns censurlagar i de flesta länder, också i Sverige, och ännu på 1950-talet, 1960-talet och 1970-talet har romaner med kontroversiellt innehåll förbjudits på så nära håll som i Frankrike och Tyskland. Sexuell jämställdhet? Homosexualitet var i större delen av Europa kriminellt under större delen av 1900-talet. I mer toleranta länder, som Sverige, blev det lagligt redan på femtiotalet men klassades i gengäld fram till mitten av 1970-talet som en mental störning. Jämställdhet mellan könen? Suffragetter som krävde kvinnlig rösträtt kördes i busslaster till fängelserna i England för mindre än hundra år sedan. Religionsfrihet? I Sverige blev det inte förrän för fyrtio år sedan tillåtet att lämna statskyrkan om man inte samtidigt gick in i något annat, av staten godkänt frikyrkligt samfund.

Men någonting har förändrats drastiskt. Under vår egen historiska epok betraktas inte längre förföljelser av oliktan-

kande, censur, förtryck, rasism och intolerans som självklarheter. Tvärtom har de under två hundra år gradvis trängts tillbaka. Det som förändrades var vår världsbild och vår självbild. Det som förändrade den var den största revolutionen i mänsklighetens historia: en revolution på idéernas område som inom loppet av ett enda århundrade krossade de två maktpoler som hållit Europas invånare förslavade i långt över tusen år. Maktpolerna var religionens makt över människors tankar och envåldshärskarnas makt över människors kroppar. Revolutionen var upplysningen.

Under tusen år gick den enda vägen till kunskap genom kyrkan. Och vägen hade ett slut: förr eller senare nådde den vetgirige den punkt där tron tog över. Hit, men inte längre. Gud hade skapat världen och människan, och människans syfte var att lyda Gud, inte att ifrågasätta eller försöka efterlikna honom. De som ändå sökte en egen sanning fick betala dyrt. Giordano Bruno med sitt liv. Galileo med att förneka allt det hans förnuft visste var sant.

Under tusen år vilade också – med enstaka undantag – den världsliga makten i händerna på dem Gud påstods ha valt ut och kyrkan smort att härska. Kungarna uppfattades som både sina länders ägare och personifikationer. Och nationerna var inrättade som en världslig avbild av det himmelrike kyrkan predikade om: överst den allsmäktige guden eller kungen som ensam hade den totala makten över sina undersåtars liv och död, lycka och olycka. Under honom hans rådgivare och hejdukar: ärkeänglarna eller högadeln, och så vidare neråt. Sådan var naturens och världens ordning; den som ifrågasatte eller utmanade den riskerade livet. Och förlorade det nästan alltid.

Först under 1700-talet framträdde den intellektuella strömning som kallas upplysningen och som strävade efter att ersätta den tidigare epokens metafysiska och i grunden religiösa systembyggande med ett tänkande baserat på en systematisk vetenskaplig metod. Upplysningens revolution kan i dag framstå som självklar. Ytterst bestod den av det enda konstaterandet att människor får primär kunskap genom sina sinnen och därefter kan uppnå sekundär kunskap genom att intellektuellt binda samman, analysera och tolka de primära kunskaperna. Men det var den kombinationen av empirism och rationalism som förvandlade världen, och som Kant 1784 definierade som "människans utträde ur självförvållad omyndighet".

Övertygelsen att enbart observation och rationellt tänkande kunde ge kunskap och förståelse innebar att upplysningen förkastade den tidigare religiösa och politiska dogmatismen och utvecklade en ny människosyn och en ny samhällssyn. Individens styrs av sina sinnesintryck och av sitt tänkande. Följaktligen är det den sociala miljön och erfarenheten som formar människor, och de kan själva påverka och förändra både sig själva och samhället. Utifrån den uppfattningen förkastades tanken på politiskt envælde och i dess ställe satte upplysningen tanken att varje individ har lika värde, samma mänskliga rättigheter och samma rätt att påverka. Politiskt

ledde upplysningen till de liberala kraven på åsiktsfrihet, religionsfrihet, yttrandefrihet, ekonomisk frihet och avskaffande av medfödda privilegier.

I Frankrike segrade upplysningens idéer med revolutionen 1789, men förtvinade i skräckvälde och en ny monarkism. I England hade de i praktiken redan på fredlig väg blivit dominerande, och i Amerika kom de att utgöra grunden för de krav på självständighet som ledde till 1776 års frihetskrig och utropandet av Förenta staterna.

Genom upplysningens filosofiska revolution påbörjades övergången från en trosbaserad världssyn till en förnufts- baserad under 1700-talet och fullbordades under 1800-talet. I upplysningens spår följde en explosionsartad utveckling inom naturvetenskaperna och teknologin; de tekniska landvinningarna omsattes i praktiska tillämpningar och startade på så sätt den industriella revolution som ledde till en tidigare otänkbar välståndsökning. Samtidigt gjorde den ekonomiska och politiska friheten både att allt fler människor fick del av utvecklingen och att samhällsförändringarna blev allt snabbare. Under det religiöst metafysiska enväldsstyrets tid i Europa, från det romerska riket fram till sjuttonhundratalet, utvecklades transportväsendet från häst och vagn och segelfartyg till – häst och vagn och segelfartyg, läkekonsten från blodiglar och örtdekokter till – blodiglar och örtdekokter, ekonomin från jordbruk och hantverk till – jordbruk och hantverk. Under de 200 åren från upplysningens seger till 2000-talets början har transportväsendet fortsatt från hästar och segelskepp till överljudsflyg och rymdfart, läkekonsten från åderlåtning till antibiotika, laserkirurgi och organtransplantationer, ekonomin från jordbruk och hantverk till robotiserade storindustrier, globala datornätverk och informationsöverflöd.

Men lägg märke till att det är en enda utveckling vi talar om, inte flera olika men parallella. Upplysningens nya syn på hur vi når kunskap om världen lyckades bryta den religiösa trosvisshetens stryppgrepp. Det befriade människors tankar. De nya idéer som skapades prövades och omvandlades till ny kunskap. Den nya kunskapen gav upphov till nya metoder att tämja naturen, enklare sätt att skapa nya värden, nya tekniker. Och de nya teknikerna ledde till växande produktion och välstånd. Tankefrihet, handlingsfrihet och ekonomisk frihet är de tre sidorna i samma triangel. Tillsammans utgör de mänsklig frihet och garanterar utveckling, framsteg och välstånd. Modernismens förgrundsgestalter var inte bara filosoferna och författarna, inte bara vetenskapsmännen och uppfinnarna, utan också entreprenörerna och företagsbyggarna. Voltaire, men också Henry Ford. Darwin, men också Dalén. Edison, men också de Laval.

För liksom människor inte är klivna i kropp och själ utan en enhet som är förnuft och kropp, består inte heller en mänsklig kultur av från varandra skilda delar som utan konsekvenser kan behandlas olika. Människans frihet är förutsättningen för framsteg, för kunskap och för utveckling. Men enbart friheten att tänka räcker inte. Tanke föder handling. Och

inte heller friheten att agera är ensam nog. Handling föder konsekvenser – i form av nya möjligheter att utnyttja, nya värden att investera, nya processer att utveckla. Äganderätten och den ekonomiska friheten är lika betydelsefulla för vår civilisation som tankefriheten, yttrandefriheten eller någon annan del av det odelbara som är människans rätt att besluta över sig själv.

Utvecklingens snabbhet har på samma gång skrämt många av oss och gjort oss fartblinda. Många längtar tillbaka till en värld som de inbillar sig var enklare, mer självklar, med orubbliga sanningar och grundläggande trygghet, men som i verkligheten för de allra flesta bestod av en brutal och hopplös kamp för att överleva. För när man – som många gör – anklagar den moderna världen för att inte alla människor ännu fått del av det välstånd som skapats, glömmer man lätt att världsbefolkningen år 1700 var omkring 700 miljoner människor som alla kunde se fram mot en medellivslängd runt 30 år, medan det i samma värld i dag lever omkring 6 miljarder människor som kan vänta sig att leva i mellan 50 och 80 år.

Ser man upplysningen som vattendelaren mellan förmodernismen och modernismen kan man också konstatera att liksom förmodernismens intellektuella projekt var att söka förstå Guds vilja och uppfylla den, blev modernismens projekt att förstå och lära sig behärska en mekanisk, förståbar och visserligen i hög utsträckning okänd verklighet, men en verklighet som var möjlig att lära känna. Tidigare var tro och trosbaserade resonemang redskapen; modernismens redskap blev empirisk kunskap och förnuftstänkande; vetenskap och teknologi; företagande och nyskapande av värden.

Men upplysningstänkandet ställer krav. Modernismens kärna är en rationalistisk, naturvetenskaplig världsbild där problem löses genom empirisk utforskning, där förnuftet är människans grundläggande redskap för att förstå och besvara de frågor hon ställs inför, och där kunskap, inte tro, önskningar, förhoppningar eller värderingar, är det enda avgörande. Sammankopplade med den här inställningen är självklart också två andra betydelsefulla och grundläggande värderingar. Bägge har att göra med synen på människan och vår natur. Modernismens människa är en fri aktör som formar sitt liv och sin värld genom att inhämta kunskap, analysera och handla. Och eftersom människan är en varelse vars natur består av att lära, tänka och påverka, är det också rätt att göra det. Det betyder inte att allt människor gör är rätt, eller att alla konsekvenser av vetenskapliga eller tekniska framsteg är önskvärda, men det betyder att det i grunden är positivt att ägna sig åt vetenskap och teknik och att bemästra naturen.

Men ingenting är givet. För även om modernismen givit människan oerhörda möjligheter och öppnat ändlösa horisonter ställer den också krav som många har svårt att acceptera.

I världen före modernismen gällde eviga sanningar. Från födelsen till döden var människans plats given. En högre makt hade skapat världen och stakat ut tillvarons mål. Män-

niskans uppgift var att tro och lyda – och att få sin belöning i paradiset efter döden. Samhällsordningen, den enskildes plats i den och vad hon hade att se fram mot – allt det var på förhand beslutat av en kraft bortom människans förstånd och förmåga att påverka. Tro och lydnad var det som krävdes av individen; uppfylldes det kravet var hon befriad från allt övrigt ansvar.

I modernismens värld finns inga eviga sanningar. Tro och lydnad är inga dygder; tvärtom är det motsatsen som blivit det främsta kravet på individen. Ständig omprövning, egna initiativ, självständigt tänkande och det totala ansvaret för sitt tänkande, sitt agerande och följderna av sina handlingar är vad modernismen kräver av människan.

Är det då konstigt att världen präglas av konflikten mellan modernismen och förmodernismen, mellan upplysningens tänkande och försöken att vrida tiden bakåt och återvända till den tänkta trygghet och stabilitet som fanns i den förmoderna världen?

Konflikten finns mitt ibland oss och har många skepnader. Vi ser den när vi inser att vissa människor uppfattar nya vetenskapliga och tekniska landvinningar som möjligheter, medan andra uppfattar dem som hot. Är genteknologin bra eller dålig? Den kan leda till stora förändringar, till uppkomsten av nya sjukdomar, till nya livsformer vars effekter vi kanske inte kan förutse. Samtidigt kan den ge oss längre och friskare liv, ge oss möjligheten att göra andra världar beboeliga, ändlöst öka våra möjligheter att bestämma hur vi vill utforma och leva våra liv.

Genteknologin är ett exempel. Det finns otaliga. Rädslan för förändringar leder många människor till att kräva förbud, långtgående regleringar eller en återgång till tidigare epokers livsstilar. Medan andra bejaktar också revolutionerande nya insikter, forskningsfält och teknologier.

Människan är kluven och kanske går den avgörande brottytan mellan förändring och trygghet. I förändringen finns möjligheter, löften och utveckling, men ingen visshet. Medan tryggheten ofta upplevs som just visshet – om hur morgondagen kommer att se ut, om att allt kommer att förbli som det är, om att de villkor man lever under inte plötsligt förändras.

Det är den tryggheten vi med rätt eller orätt inbillar oss fanns under förmodernismens tid. Tryggheten i stillaståndet och i förvisningen om att den högre makten råder. Och under det senaste århundradet har längtan efter den tryggheten lett många människor att sätta sitt hopp till frälsarläror och nymysticism, till totalitära politiska läror och välfärdsetatisternas löften, till religiös fundamentalism och nymornad nationalism.

I centrum för upplysningstänkandets politiska liberalism står uppfattningen att det är individer, inte kollektiv, som utgör mänskligheten. Ett civiliserat samhälle får inte kränka den enskildes rätt. Ett civiliserat samhälle accepterar alla män-

niskors lika värde, lika rättigheter och likvärdiga frihet. Ett civiliserat samhälle ägnar sig inte åt att regementera, reglera eller styra sina invånares liv.

Den humanistiska grundsynen utvecklades som en konsekvens av förkastandet av den trosbaserade världssyn som dominerade före upplysningen. Och här finns inget skäl att undvika klarspråk. Modernismen och humanismen står i diametral, oförenlig och oförsonlig konflikt med vidskepelse, religiös fundamentalism och politisk såväl som religiös kollektivism.

Tro och vetande är varandras motsatser. Förnuftstänkande och religiös uppenbarelse likaså. Friheten är oförenlig med de strävanden att skapa trygghet som för att kunna lyckas måste reglera, försvåra eller förbjuda människor från att agera i enlighet med sina egna bedömningar, vare sig det nu är inom den vetenskapliga, konstnärliga eller ekonomiska sfären.

Rörelser som hävdar att lagstiftning ska baseras på i vilken mån människor uppfyller en viss sekts tolkning av någon viss, påstått gudomligt inspirerad uppenbarelse är ett hot mot alla människors liv, frihet och rättigheter. Ändå har sådana rörelser i flera länder lyckats erövra den politiska makten och den människosyn de företräder följaktligen blivit uppenbar – i förtryck, förnedring, intolerans och ett desperat försök att tvinga hela befolkningar tillbaka till medeltidens okunnighet, materiella armod och intellektuella stagnation.

Här finns ingen skillnad mellan olika trossystem. I den mono-teistiska religionens kärna finns en självklar och ofrånkomlig intolerans. Religionen konstaterar att det finns en enda gud, att guden personifierar det goda i tillvaron och att religionen uttrycker hans vilja. Därmed följer att allt som strider mot religionens påbud är ont. Och följaktligen blir tolerans mot oliktankande detsamma som att acceptera ondskan. Vilken religion tolererar det?

Sanningen är naturligtvis att de sant troende – vilken religion eller sekt de än bekänner sig till – inte tolererar det. Den kristna väckelsefundamentalismen – vare sig den nu är amerikansk eller svensk – kämpar mot yttrandefrihet, sexuell frihet, rasblandning och kvinnors mänskliga rättigheter. Den muslimska fundamentalismen kämpar mot samma företeelser. Modernismens krav på åsiktsfrihet och tolerans säger oss att vi måste respektera också de religiösa fundamentalisternas rätt till sina övertygelser. Men åsiktsfriheten kräver inte att vi ska hysa någon respekt för innehållet i deras övertygelse.

Den religiösa fundamentalismen är ett hot mot mänsklig frihet. Det finns andra. Nationalismen är ett. Klarsynta nationalister – som Torbjörn Kastell, aktiv i Sverigedemokraterna – konstaterar att nationalismen är "en holistisk eller kollektivistisk ideologi" som i första hand ser till "nationernas bästa", inte till individernas. Det är sant.

Ändå är förmodligen inte heller nationalismen det största hotet. Långt mer försåtliga är de locktoner som stiger från

välståndens försvarare. De som säger att de är medvetna om hur mycket positivt som kommit ur modernismen och liberalismen. Hur mycket vi alla tjänat på tankefriheten, åsiktsfriheten, den fria ekonomin och individernas frihet att agera fritt. "Men", säger de, "vi har ju också sett att det finns nackdelar. Så allt vi vill är att se till att ingen blir lidande."

Längs den vägen lurar frihetens kvävningssöd. I största välmening.

När idéer inte längre får uttalas och debatteras därför att de kan förefalla stötande för någon finns inte längre någon tankefrihet. När konstnärer inte längre får skapa och visa verk som av någon uppfattas som kränkande finns inte längre någon yttrandefrihet. När människor inte tillåts att fritt röra sig över gränser, starta verksamheter eller besluta över hur de vill förfoga över produkterna av sitt arbete finns ingen handlingsfrihet. Det är ingen slump att så gott som samtliga de stora industrier som växt fram ur enskilda individers uppfinningar och nya idéer skapades och hann växa innan välfärdspolitikens grepp om samhällena hunnit hårdna. Det är ingen slump att olika länder har olika grader av välfärd, innovationer, nyföretagande, framsteg inom forskning och teknologi. Jämför med graden av statlig reglering.

Ändå hävdar både statskontrollanterna och nationalisterna precis som de religiösa fundamentalisterna, rasisterna och alla de andra kollektivistiska lärornas anhängare att det onda i världen är tanken på individens rätt till sig själv, sina egna mål, synsätt och värden, kort sagt till sitt eget liv. Individualismen är problemet. Kan den bara kringkärvas, lagstiftas bort eller underkastas de osynliga högre makternas vilja blir allt bra. För det viktiga är inte individernas bästa, utan statens, eller kollektivets, eller gudens, eller nationens, eller rasens, eller någonting annat, vad som helst annat, så länge det bara inte är den enskilda människan. Låt mig betona att det är en artighet mot den här sortens läror att formulera saken så: jag använder deras egna abstraktioner. Men ärligt talat – vet vi inte allihop att där religionen styrt, där är det i verkligheten prästerna som tolkat och förmedlat gudens vilja som härskat, och ingen har haft möjlighet att ifrågasätta deras tolkning av de gudomliga önskemålen. Och bör vi då inte också ha våra aningar om vilka som kommer att härskas i länder där det som sägs styra är "nationens" vilja, eller "rasens" vilja, eller "naturens" vilja, eller "folkets" vilja? Nationer, religioner, raser eller folk har ingen vilja. Bara individer har en vilja. Politikens stora lögn är just påståendet att det skulle existera någon kollektiv, överställd, abstrakt vilja som står i motsatsställning till individernas och som bör lydas för att den bättre skulle gagna människorna.

Men vi människor är individer. Vi föds, lever och dör, och lika lite som vi föds kollektivt eller dör kollektivt kan vi leva kollektivt. Vi önskar ensamma, älskar ensamma, drömmer ensamma, tänker ensamma. Och om vi förvägras rätten att försöka förverkliga våra önsknings, uttrycka vår kärlek, uppnå våra drömmar eller ge form åt våra tankar återstår inte mycket av vår mänsklighet.

Är det inte märkligt att så många människor tilltalas av budskapet att världen skulle bli en bättre plats om vi bara förnekade människan?

Den värld som för två hundra år sedan skapades av upplysningens tänkare och revolutionärer är en värld som erbjuder oerhörda möjligheter och ställer stora krav. De flesta bejakar möjligheterna och framför allt det välstånd de skapat. Men många är rädda för kraven. Ändå kan det ena inte existera utan det andra. Det största av kraven är kravet på människor att leva i frihet. För friheten kan vara tung att bära. Den kräver att vi ansvarar för våra egna handlingar. Att vi står för våra val och tar konsekvenserna. Att vi accepterar att andra tycker eller tänker annorlunda än vi själva, att de lever annorlunda, klär sig annorlunda, ser annorlunda ut eller målar sina hus i andra färger. Att vi till och med godtar att inte bara våra framgångar utan också våra misslyckanden kan bero på oss själva. Att vi erkänner att nytt kommer att ersätta gammalt, att nya idéer segrar, att förändring är det enda i tillvaron som är konstant. Att vi inser att vår rätt att värna om de traditioner, normer, beteenden och föreställningar som är viktiga för oss inte är större än andras rätt att värna om helt andra alternativ.

Vad upplysningen ytterst innebar var insikten att människan är en materiell varelse där tanke och handling, kropp och själ, känsla och uttryck är bara aspekter på samma odelbara individ. Ska upplysningens frigörelse, framsteg och humanism kunna försvaras är det friheten som måste försvaras. Friheten från både politiskt och religiöst tyranni. Tankens frihet. Forskningens frihet. Konstnärernas och skaparnas frihet. Kvinnors och mäns frihet att besluta över sig själva, sina kroppar, handlingar och liv. Och i lika hög grad den ekonomiska friheten, som innebär att människor själva utan att bli bestulna på frukten av sitt arbete får välja hur de vill inrätta sin tillvaro.

Den största lögnen i den offentliga debatten är den som säger att tanken på ekonomins frihet "bara gynnar de rika" eller "bara är krass materialism". Var och en av oss strävar efter att leva ett gott liv. Men vad som är livets goda skiljer sig åt från människa till människa, och bara individen själv kan veta vilka mål som är viktigast för henne själv. Ett fåtal av oss vill samla rikedomar på hög. De flesta strävar efter helt andra värden: tid till eftertanke, upplevelser av konst och natur, resor och rekreation, ett intressant arbete som egenvärde eller en tryggad ålderdom, en bra start för barnen eller ett värdigt slut för de gamla. Vad vi än strävar efter arbetar vi alla för att förverkliga våra förhoppningar och drömmar. Det fria samhället och den fria ekonomin ger oss möjligheten att lyckas. Vi satsar en del av vår oersättliga livstid på att tjäna ihop till det som behövs för att förverkliga det liv vi vill leva: det är den individuella, personliga innebörden i en fri ekonomi. Och den som hindrar oss från att skapa, eller tar ifrån oss de värden vi skapar genom vårt arbete, stjälar inte bara våra pengar och vår tid utan våra drömmar.

Bidragydere til dette nummer:

Otto Brøns-Petersen (f. 1961) er cand.polit. fra Københavns Universitet og skatteøkonomisk direktør i Skatteministeriet. Han er desuden ekstern lektor ved Institut for Statskundskab på Københavns Universitet. Han har skrevet en række artikler og bøger om politisk-økonomiske og liberale problemstillinger, herunder om konstitutionel økonomi.

Nikolaj Gammeltoft (f. 1973) er cand.scient.pol. fra Københavns Universitet og dette tidsskrifts redaktør. Han har arbejdet som politisk konsulent for Venstre. I dag er han ansat i en større telekommunikationsvirksomhed.

John-Henri Holmberg (f. 1949) er en af Sveriges mest aktive og førende liberale redaktører og udgivere. Han har arbejdet for de Frie Moderaters Studenterforbund, hvor han bl.a. sad i redaktionen for tidsskriftet *Svensk Linje*. Han har været redaktør af det liberale tidsskrift *Nyliberalen*, og i 1986 sad han i formandskabet ved Libertarian International World Convention i Stockholm. Han har bl.a. udgivet bøgerne *Litteratur om frihet* (1982) og *Befria människan* (1985). Han har desuden skrevet en række bøger om science fiction litteratur og redigeret flere science fiction antologier. Han har oversat et stort antal fagbøger såvel som skønlitterære værker til svensk, bl.a. Ayn Rands *Atlas Shrugged*.

Henrik Gade Jensen (f. 1959) er mag.art. i filosofi fra Københavns Universitet. Han er en ofte brugt foredragsholder, ligesom hans debatindlæg kan læses i en række dagblade og tidsskrifter. Han var indtil for nylig pressesekretær i Kirkeministeriet.

Peter Kurrild-Klitgaard (f. 1966) er ph.d. i statskundskab og cand.phil. i samfundsfag fra Københavns Universitet samt M.A. i statskundskab fra Columbia University i New York. Han er i dag lektor ved Syddansk Universitet og tidligere redaktør af dette tidsskrift. Han er redaktør eller medforfatter af bøgerne *Valg, Vælgere og Velfærdsstat* (2000), *Etik, Marked og Stat: Liberalismen fra Locke til Nozick* (1992), *'Staten' og Andre Essays om Politisk Økonomi af Frederic Bastiat* (1989) og *Farvel til Socialstaten: En Bog om Privatisering* (1988).

Den synlige hånd

911 is a joke in yo town

Den synes at være helt gal med det gode gamle politiarbejde i Danmark, skriver Nikolaj Gammeltoft. Kriminaliteten stiger, nærpolitiet er forsvundet, og politiet siger i stigende grad nej tak, når borgerne ringer for at anmelde forbrydelser.

Af Nikolaj Gammeltoft

I starten af 1990erne havde den amerikanske rapgruppe Public Enemy et stort hit med sangen 911 is a joke. Sangen var en anklage mod de håbløse forhold, som mange sorte oplevede, når de forsøgte at tilkalde en politipatrulje eller en ambulance til en adresse i et af de forarmede ghettoområder i de amerikanske storbyer. Enten var der urimeligt lange ventetider eller også kom den tilkaldte tjeneste aldrig, hvorfor Public Enemy opfordrede de sorte brødre og søstre til bare at ringe efter en taxa i stedet for politiet eller redningstjenesten - »because a cab will come quicker«.

Nu er Danmark ikke at sammenligne med South Bronx i New York, Compton i Los Angeles eller Chicagos South Side i starten af 1990erne – i hvert fald ikke hvad angår etnisk sammensætning og gennemsnitsindkomst pr. indbygger. Men måske er vi det, når det kommer til kriminalitet og politiarbejde.

I de seneste 30-40 år er der sket en dramatisk stigning i antallet af anmeldte lovovertrædelser i Danmark. Ifølge Danmarks Statistik *Statistisk Årbog 2002* lå antallet af forbrydelser stabilt fra 1935 til 1960 på omkring 100.000 forbrydelser om året. Men fra 1960 og frem til i dag, er antallet steget med 500 procent til mere end 500.000 lovovertrædelser om året. Med hensyn til antallet af voldelige forbrydelser er situationen i dag endnu værre. Antallet af voldelige lovovertrædelser lå i 1960 på omkring 2.000. I dag er tallet omkring 15.000, svarende til en stigning på mere end 700 procent (se også Per Henrik Hansens artikel *Denmark: A Case Study in Social Democracy* (2003) på www.mises.org).

Og kriminaliseringen af Danmark kan ikke blot læses i statistikken. Den kan opleves i gaderne. I nætterne fra torsdag til lørdag er de danske storbyer præget af en slags opløsning, hvor grupper af mennesker hærger de gamle bygninger og forurener gadebilledet. Der pisses i porte, skraldespande væltes og indholdet spredes på fortovet, vejrspærringer kastes

rundt, reklameskilte smadres rutinemæssigt, cykler stjæles og biler ødelægges.

Denne tilstand øger sandsynligheden for, at mere alvorlig kriminalitet bliver begået. Ifølge de to samfundsforskere James Q. Wilson og George Kellings *broken window*-teori vil en langsom nedbrydning af et område gennem hærværk og vandalisering med tiden føre til, at de mennesker som bor i området begynde at føle sig mere sårbare, og de vil trække sig tilbage fra det offentlige rum. De bliver mindre villige til at stoppe brud på den offentlige orden eller gøre noget for at stoppe de fysiske tegn på nedbrydningen. Dette mærker de potentielle forbrydere, hvorfor de bliver mere modige og øger deres vandalisering og chikanering af omgivelserne gennem grovere og grovere lovovertrædelser.

Dette har man erkendt i New York, Los Angeles og Chicago, men ikke i Danmark og resten af Europa, hvilket er en af årsagerne til, at Europa på de fleste områder er mere kriminelt end USA.

Det paradoksale er derfor, at mens danskerne siden 1960erne har betalt mere i skat, og staten hele tiden har vokset sig større, har vi fået mindre sikkerhed og stigende kriminalitet. Det er velfærdsstatens fremvækst, som har undermineret respekten for den private ejendomsret, ligesom pædagogiseringen af vores uddannelsessystem har bibragt den opfattelse hos mange, at forbrydelse ikke er et individuelt ansvar, men samfundets skyld. Og politiet kæmper mod hele denne samfundsudvikling med ineffektivitet, usynlighed og frustration over manglende tilstrækkelighed til følge.

Som Public Enemy synger: You better wake up and smell the real flavor, cause 911 is a fake life saver, 911 is a joke in yo town.